

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘΜ. ΦΥΛΛΟΥ 122 • ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ - ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 1992 • ΤΙΣΡΙ - ΧΕΣΒΑΝ 5753

Ο Ναβουχοδονόσωρ

Του κ. ΧΡΗΣΤΟΥ ΜΑΛΕΒΙΤΣΗ

Την περασμένη Παρασκευή παρακολούθησα την παράσταση του "Ναμπούκο", δηλαδή του Ναβουχοδονόσωρ, στο θέατρο Ηρώδου του Αττικού. Το φημισμένο μελόδραμα του Βέρνι. Η όπερα, αυτό το τερατικό καλλιτεχνικό υβρίδιο, είναι φορές που προσφέρει βαθύτατες και πρωτοφανείς συγκινήσεις. Ανάλογες προς το ογκρόν του θεάματος και του ακροάματος.

Αυτή η γενναία μουσική ανάδευση των εγκάτων της ψυχής διευρύνει τις διαστάσεις της υπάρξεως μέχρι τα απώτατα δυνατά όρια. Τούτοι οι σπαρακτικοί μουσικοί ρυθμοί της οδύνης του αιχμάλωτου περιούσιου λαού στις όχθες των ποταμών της Βαβυλώνας αναδεικνύουν τη μύχια ουσία του ιστορικού δράματος. Οι ίδιοι οι Εβραίοι δεν είχαν φαντασθεί αυτόν τον πικρό μουσικό υπομνηματισμό της εθνικής τους καταστροφής. Δεν γνωρίζουμε τη μελωδία που συνόδευε τους θρηνητικούς στίχους του ψαλμού των: "Επί των ποταμών Βαβυλώνας, εκεί εκαθήρθαμεν και εκλαύσαμεν, ότε ε-νεθυμήθημεν τη Σιών...". Όμως η ηχητική θύελλα των ρυθμών του Βέρνι είναι περισσότερο σαρωτική, έστω στην ιταλική της εκδοχή.

Το ιστορικό κακό διατυπωμένο σε μουσική γλώσσα, χάνει το ακατέργαστο φάρμακί του και γίνεται μοίρα που μπορεί κανείς και να την αγαπήσει. Αυτή είναι η ευλογία της μουσικής και όταν τρομάζει, παρηγορεί. Και στο τέλος ανακουφίζει. Διότι πίσω από τη μουσική μαρμαίρει ο σαγηνευτικός ορίζοντας ενός υψηλού προορισμού.

Πράγματι. Ήταν προορισμένο για τους Εβραίους να συμβούν στην αιχμαλωσία. Διότι μόνο μετά την αιχμαλωσία η εθνική τους πνευματική ισχύς έγινε πνευματική δύναμη της παγκόσμιας ιστορίας. Ο σύγχρονος κόσμος θέλει να λησμονεί τι σημαίνει Ιερουσαλήμ και Αθήνα. Το παγκόσμιο ωρολόγι εσήμανε ξημέρωμα της συνειδήσεως δύο φορές. Στη μια και στην άλλη πόλη, σχεδόν τον ίδιο καιρό. Ποτέ άλλοτε. Και αν δεν εσήμανε αυτές τις δύο φορές, δεν θα ξημέρωνε ποτέ για την ανθρωπότητα. Τη μια φορά ξημέρωσε για το Πνεύμα του Θεού. Την άλλη φορά ξημέρωσε για το Λόγο του ανθρώπου. Αυτοί οι δύο λαοί έφεραν το φως. Και κυνηγήθηκαν από αυτούς που προτίμησαν το σκότος. Έπρεπε προς τούτο να καταφθάσει η μάστιγα του Θεού, ο τρομερός Ναβουχοδονόσωρ. Είναι τόσο φρικτή η διαλεκτική της ιστορίας, ώστε το κακό της πρέπει να φθάσει στον παροξυσμό του για να οξυνθεί το πνεύμα του ανθρώπου. Γεγονός είναι, πάντως, πως το πνεύμα των προφητών του Ισραήλ έχωνε την ιστορική καταδρομή, ώστε να εντείνει την οραματικότητα του και να εξακοντίσει το λόγο του μέχρι τα όρια που έκτοτε δεν ξεπεράστηκαν. Κάτω από τις δέσμες φωτός που διάπλωσαν οι προφύτες του Ισραήλ και οι Έλληνες φιλόσοφοι, κινήθηκε σύμπασα η Δυτική ιστορία.

Βεβαίως, τώρα που λήγει η δεύτερη χιλιετία μετά τον Χριστό, φθάσαμε στο σημείο να μην αντιλαμβανόμαστε τη σημασία αυτών των κοσμοιστορικών αφετηριών. Αλλά τότε θα έχουμε μόνο τους Ναβουχοδονόσωρες χωρίς τους προφύτες. Η πλέον δυσοίωνη εξέλιξη, στην οποία ήδη εισήλαμε. Διότι, η

αφομοίωση των ιστορικών γεγονότων από το πνεύμα υπήρξε η ρηζικέλευθη συμβολή των προφητών του Ισραήλ στην ανθρώπινη συνείδηση. Τα ιστορικά γεγονότα είναι το βήμα του Θεού στον κόσμο. Η θεοφάνεια συμβαίνει μέσω των ιστορικών διαδικασιών και όχι μέσω των κοσμικών τοιούτων. Ο Έγγελος επαναλάμβανε τον Ιερεμία, όταν την επαύριο της μάχης της Λένας, γράφει για τον Ναπολέοντα, τον δικό του Ναβουχοδονόσωρ: "Είδα τον αυτοκράτορα - αυτή την ψυχή του κόσμου - να διασχίζει έριππος τους δρόμους της πόλης...".

Η μουσική όμως δεν μεταποιεί σε ιδέες τα ιστορικά γεγονότα, αλλά σε πρωτόφαντους ήχους. Με τους οποίους κατακλύζει το ιστορικό τοπίο και δίνει στα ανθρώπινα πεπραγμένα ανάσα αιωνιότητας, άχνα μυστηρίου, ιδιόμορφο ονείρου. Και διερωτάται κανείς, μήπως αυτό είναι το μεγαλύτερο κέρδος. Οι ιδέες παρέρχονται, έστω και ύστερα από χιλιάδες χρόνια, το μυστήριο παραμένει. Ο άνθρωπος, το χαλεπό αυτό όν, εμπλεγμένο σε μια κοσμική και ιστορική διαδικασία που τον υπερβαίνει απείρως. Γι' αυτό οι προφύτες του Ισραήλ επεχείρησαν να συλλάβουν το άπειρο ελαυνόμενοι από τις ιστορικές καταστροφές, που ήταν η μάστιγα του Θεού. Γι' αυτό και η ιδέα τους περί Θεού εκυλινδούτο κατά τη φορά ανεξίτητος των γεγονότων. Ο Αβραάμ εθεμελίωσε την Πίστη, ο Μωυσής τον Νόμο και οι προφύτες την Ιδέα. Την Ιδέα της παγκοσμιότητας του ενός Θεού. Αλλά την παγκοσμιότητα έπρεπε πρώτα να την ανοίξουν τα στρατεύματα του Ναβουχοδονόσωρ. Τα οποία ελεηλάτησαν και κατεδάφισαν τον ναό του Θεού. Και τους λάτρες τους τους μετέφεραν σε ψηλά όρτια. Τότε ήταν που ο ναός μεταφέρθηκε μέσα στις ψυχές. Οι όποιες τον έφεραν ως φορητή πατρίδα στα δύο χιλιάδες χρόνια της μεγάλης εξορίας ανά την οικουμένη.

Ο Ναβουχοδονόσωρ κατέλυσε το εβραϊκό κράτος στα 586 π.Χ. και οι Εβραίοι ξανασύστησαν το κράτος τους το 1949 μ.Χ. Τι αποκαρδοκία ψυχής και πνεύματος, που κράτησε χιλιάδες χρόνια, χάρη στην ακατάβλητη δύναμη αυτού που αποκάλυψε ο λόγος των προφητών. Και αυτό έγινε κατορθωτό ύστερα από το σπαρακτικό τίμημα που έδωσαν στον άλλο Ναβουχοδονόσωρ της ιστορίας, τον Χίτλερ. Όμως, τώρα πλέον πολύ δύσκολα αφομοιώνονται οι ιστορικές καταστροφές από τον παλαιό προφητικό λόγο. Και νέος προφητικός λόγος δεν μπορεί πλέον να εκστομασθεί. Καθώς λήγει η δεύτερη χιλιετία μετά Χριστόν, έχουν σιγήσει όλες οι φωνές, ενώ οι βροντές των πολέμων συνεχίζουν να σχίζουν την ψυχή της οικουμένης.

Το Ηρώδειο, ως ανοιγμένη ιστορική πληγή, έτεινε τα ξερακιανά χέρια του προς τον νύχτιο ουρανό, μαζί με την παρηγορητική μουσική των ξεριζωμένων της ιστορίας. Περσμένα μεσάνυχτα, πέταξαν προς τον αιθέρα οι τελευταίοι μουσικοί ήχοι. Σε λίγες ώρες θα ξημέρωνε το Σάββατο των Ψυχών. Και θα άνοιγαν οι ναοί του Ιησού από τη Γαλιλαία. Όποτε οι ψυχές να εξαιτήσουν τη Δικαιοσύνη του Θεού.

(Το άρθρο αυτό δημοσιεύθηκε στην "Καθημερινή", στις 19 Ιουνίου 1992, μετά την πρεμιέρα του "Ναμπούκο" στο Ηρώδειο από τον θίασο της Ελληνικής Λυρικής Σκηνής)

ΦΩΤ. ΕΞΟΦΥΛΛΟΥ: Ξάνθη, το κτίριο, που σήμερα δεν υπάρχει, στο οποίο στεγαζόταν το Εβραϊκό Σχολείο (στον α' όροφο) και το Πνευματικό Κέντρο (στον επάνω όροφο) της Ισραηλιτικής Κοινότητας Ξάνθης.

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης Πορεία μέσα στο χρόνο

Του κ. ΑΛΜΠΕΡΤΟΥ ΝΑΡ

Για περισσότερους από είκοσι αιώνες, η Θεσσαλονίκη στάθηκε το καταφύγιο των καταδιωγμένων Εβραίων της Ευρώπης. Ιστορικά κέντρα της διασποράς μετακινούμενα αδιάκοπα στο χώρο και στο χρόνο, μεταφυτεύτηκαν και ρίζωσαν σ' αυτή την πόλη, δημιουργώντας μια μεγάλη Εβραϊκή Κοινότητα, από τις σημαντικότερες ίσως σ' ολόκληρο τον κόσμο, ιδιαίτερα κατά την περίοδο 1492 - 1943.

Δεν υπάρχουν ωστόσο σαφείς ενδείξεις για την εγκατάσταση των πρώτων Εβραίων στη Θεσσαλονίκη, που εικάζεται ότι έφθασαν γύρω στο 140 π.Χ., προερχόμενοι από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Δεν διαθέτουμε όμως οποιαδήποτε μαρτυρία ή στοιχείο, που θα μας επέτρεπε να τεκμηριώσουμε το σημαντικό αυτό γεγονός που εξακολουθεί να παραμένει ως τώρα άλυτο ιστορικό πρόβλημα.

Αν, βέβαια, μεταφερθούμε στο χώρο της φαντασίας και του θρύλου, θα πρέπει να μνημονεύσουμε τον γοητευτικό μύθο για την ίδρυση της Θεσσαλονίκης που διασώζει ο Τούρκος περιηγητής του 17ου αιώνα **Εβλιγιά Τσελεμπί** στο περίφημο οδοιπορικό του. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Εβλιγιά: *"Ο πρώτος κτίσας την πόλιν ταύτην είναι ο προφήτης Σολομών... Εκεί έκτισε μέγα ανάκτορον του οποίου τα ίχνη είναι ακόμη φανερά... Πολύν καιρόν ο προφήτης Σολομών κατώκησεν εις το έδαφος της Θεσσαλονίκης..."*.

Γνωρίζουμε, βέβαια, τα σχετικά με τη ραγδαία ανάπτυξη της πόλης, που την εποχή εκείνη είναι πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής επαρχίας της Μακεδονίας και έχει εξελιχθεί, μετά την καταστροφή της Κορίνθου από τους Ρωμαίους (146 π.Χ.) και τη χάραξη της Εγνατίας οδού (146 - 120 π.Χ.) στο πολυανθρωπότερο κέντρο ολόκληρης της Ελλάδας. Γνωρίζουμε επίσης και για τη σύγχρονη ύπαρξη Εβραϊκών εγκαταστάσεων στον ελλαδικό χώρο, που από την ελληνιστική περίοδο και μετά πολλαπλασιάζονται, επεκτείνονται και γίνονται οι βάσεις για την παραπέρα εγκατάσταση των Εβραίων και σε άλλες περιοχές, στο εσωτερικό της χερσονήσου του Αίμου. Θα πρέπει, επομένως, να δεχθούμε ότι πράγματι, την περίοδο αυτή μια έστω και μικρή ομάδα Εβραίων εγκαταστάθηκε οριστικά στη Θεσσαλονίκη.

Η αρχαία εκείνη εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης αποτελούσε τυπικό δείγμα ιουδαϊκής παροικίας σε μια μεσογειακή μεγαλούπολη των Ελληνιστικών

**Η ΑΡΧΑΙΑ
ΕΒΡΑΪΚΗ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ
ΤΗΣ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ**

και Ρωμαϊκών χρόνων. Τα μέλη της, οι ονομαζόμενοι **"Ρωμανιώτες"**, είχαν υποθετήσει την ελληνική γλώσσα διατηρώντας ταυτόχρονα και αρκετά στοιχεία εβραϊκής ή αραμαϊκής προέλευσης, καθώς και την εβραϊκή γραφή. Τελώντας ελεύθερα τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, άσκησαν γρήγορα μεγάλη επιρροή και δέχθηκαν πρόθυμα όλους τους Εθνικούς που επιδίωξαν να τους πλησιάσουν, χωρίς να απαιτήσουν ορισμένες αυστηρές προϋποθέσεις μύησης. Έτσι, κοντά στους Εβραίους σχηματίστηκε και μια άλλη μικρή ομάδα προσήλυτων που είχαν αποδεχθεί τον μονοθεισμό. Αυτή, λοιπόν, την οργανωμένη εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης των πρώτων μεταχριστιανικών χρόνων, θα επισκεφθεί ο **Απόστολος Παύλος**. Και στο οδοιπορικό του, που περιγράφουν οι πράξεις των Αποστόλων, θα συναντήσουμε και την πρώτη γραπτή μαρτυρία για την εβραϊκή παρουσία στην πόλη, *"...όπου ην συναγωγή των Ιουδαίων. Κατά δε το ειωθός τω Παύλω, εισήλθεν προς αυτούς και επί Σάββατα τρία διελέξατο αυτοίς από των γραφών..."*.

Σύμφωνα με την παράδοση, η αρχαιότερη συναγωγή της Θεσσαλονίκης, όπου πιθανότατα κήρυξε ο Απόστολος Παύλος, ονομαζόταν **"Ες Αχαΐμ"** (Δέντρο της Ζωής). Η συναγωγή αυτή, στην περίοδο της τουρκοκρατίας και μέχρι την πυρκαγιά του 1917, βρισκόταν περίπου στη συμβολή των σημερινών οδών Δημοσθένους και Καλαποθάκη, δηλαδή κοντά στο λιμάνι. Σύμφωνα με οθωμανικές αρχαικές πηγές, η γύρω απ' αυτή συνοικία ονομαζόταν κι αυτή Ez Haïm. Το όνομα της συναγωγής πέρασε και στον μικρό δρόμο που διερχόταν από μπροστά της. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι η συνοικία Ez Haïm της τουρκοκρατίας συνέπιπτε απαραίτητα με την αρχαία εβραϊκή συνοικία της Θεσσαλονίκης. Θα έπρεπε, λοιπόν, να ερευνήσουμε για κάποια άλλη περιοχή της πόλης, όπου θα μπορούσε να βρίσκεται η συνοικία αυτή και επίσης, αν η εβραϊκή παρουσία στη Θεσσαλονίκη υπήρξε διαρκής από την εποχή του Αποστόλου Παύλου μέχρι τα μέσα του 14ου αιώνα. Δεν είναι βέβαια εύκολο να αναφερθούμε σε μια τόσο μακρόχρονη περίοδο, όταν τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι ελάχιστα. Γνωρίζοντας όμως ότι η Θεσσαλονίκη έπαιξε και στα Ρωμαϊκά και στα Βυζαντινά χρόνια, σημαντικό ρόλο ως πολιτικό και οικονομικό κέντρο, μπορούμε, με βάση τις λίγες έστω πηγές, να σκιαγραφήσουμε την ιστορία της Εβραϊκής Κοινότητας εκείνη την εποχή.

Είναι λοιπόν γνωστό, ότι στη διάρκεια της Ρωμαϊκής περιόδου οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης γνώρισαν ένα καθεστώς ευρύτατης αυτονομίας. Αργότερα, με τη διαίρεση του Ρωμαϊκού κράτους σε ανατολικό και δυτικό, ορισμένοι Βυζαντινοί αυτοκράτορες ασχολούνται με τους Εβραίους, επιβάλλοντάς τους ειδικές φορολογίες ή περιοριστικά μέτρα στην άσκηση της λατρείας τους. Δεν έλειψαν και κάποιες προσπάθειες εκχριστιανισμού που δεν απέδωσαν σπουδαία αποτελέσματα, αφού αποδοκιμάστηκαν ακόμα και από οικουμενικές συνόδους, όπου διακηρύχθηκε συχνά ότι οι Εβραίοι δικαιούνται να ζουν ελεύθερα και σύμφωνα με τις επιταγές της θρησκείας τους.

Ειδικότερα στη Θεσσαλονίκη, από τα τελευταία χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, η εβραϊκή παρουσία πιστοποιείται και από την ανακάλυψη ταφικού μνημείου της εποχής του αυτοκράτορα **Σεπτίμιου Σεβήρου**. Το κείμενο της επιγραφής του μνημείου *"Τάφος Αβραάμ και συζύγου αυτού Θεοδότα"* δεν επιτρέπει καμία αμφιβολία για την εβραϊκή του προέλευση.

Η ακμή της Θεσσαλονίκης συνεχίζεται και στα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Απ' αυτήν περνούν ή καταλήγουν δρόμοι κλειδιά. Το τεχνητό λιμάνι που κατασκεύασε ο Μέγας Κωνσταντίνος, εξυπηρετεί σε μεγάλο βαθμό το εμπόριο. Σε επιγραφή της εποχής μαρτυρείται η παρουσία εμπόρων από τη Συρία. Δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα ότι οι έμποροι αυτοί ήταν Εβραίοι. Είναι όμως βέβαιο, ότι περίπου την εποχή αυτή, πιθανότατα πριν από τις αρχές του Ε' αιώνα και σύμφωνα με επιγραφή που ανακαλύφθηκε στην περιοχή του ναού της Παναγίας των Χαλκίων, λειτουργούσε στη Θεσσαλονίκη κάποια Ιουδαϊκή και ειδικότερα Σαμαρειτική συναγωγή, ιδρυμένη από τον γνωστό σοφιστή **Σιρίκιο**, που καταγόταν από τη Νεάπολη της Ιουδαίας. Σύμφωνα, επίσης, με μελετητές της τοπογραφίας της Βυζαντι-

νής Θεσσαλονίκης, μια εβραϊκή συνοικία γνωστή σαν **"παλαιά Εβραΐς"**, βρισκόταν κοντά στη γειτονία του Ομφαλού, όπου σήμερα η περιοχή των οδών Συγγρού, Αντιγονιδών, Φιλίππου. Οι ίδιοι μελετητές τοποθετούν μια δεύτερη εβραϊκή συνοικία στο προς τη θάλασσα μέρος της περιοχής του Ιπποδρομίου, κοντά στο παλιό ρωμαϊκό λιμάνι, τη λεγόμενη **"Εκκλησιαστική σκάλα"**, που αργότερα επιχωματώθηκε. Ίσως σε κάποια από τις θέσεις αυτές θα πρέπει να αναζητηθεί και το **"Βρογχθών μέρος"**, όπου σύμφωνα με κάποιο κείμενο του 7ου αιώνα *"παῖδες Εβραίων ἀφθοροὶ ἐθεάσαντο"*. Δεν έχει, βέβαια, προσδιοριστεί η περιοχή της πόλης όπου βρισκόταν το μέρος αυτό. Και οι σημαντικές πολεοδομικές διαφοροποιήσεις που ακολούθησαν μετά το σεισμό του 620, που συγκλόνισε κυριολεκτικά την πόλη, δεν μας επιτρέπουν να το ταυτίσουμε με βεβαιότητα με κάποια από τις εβραϊκές συνοικίες που αναφέραμε πιο πάνω.

Από τον μεγάλο σεισμό του 620 και για διάστημα που ξεπερνά τους πέντε αιώνες, η ανυπαρξία πηγών δεν μας επιτρέπει να κάνουμε ούτε υποθέσεις σχετικά με τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης.

Ωστόσο, η μεσοβυζαντινή Θεσσαλονίκη ακμάζει παρά τους πολέμους που διεξάγονται στον περίγυρό της και τις διαδοχικές επιδρομές των Σλάβων και των Βουλγάρων. Ο πληθυσμός της ξεπερνά τους 100.000 κατοίκους στα μέσα του 12ου αιώνα. Και εντυπωσιάζουν κυριολεκτικά οι περιγραφές για το σύνολο των δραστηριοτήτων που αναπτύσσονται σ' αυτήν, ιδιαίτερα το χρονικό του **Τιμαρίωνα** για τις γιορτές και τη μεγάλη πανήγυρη του Αγίου Δημητρίου, που συγκεντρώνει εμπόρους απ' όλο τον κόσμο.

Τότε περίπου (1159) ξεκινά από τη Σαραγόσσα της Ισπανίας ο ραββίνος **Βενιαμίν της Τουδέλας** για ένα μεγάλο ταξίδι που θα κρατήσει πάνω από δεκατρία χρόνια. Σύμφωνα με κάποια εκδοχή, ο Βενιαμίν είχε αναλάβει την αποστολή να επισκεφθεί όλες τις εβραϊκές κοινότητες του τότε γνωστού κόσμου και να συλλέξει πληροφορίες γι' αυτές.

Αρχίζει την περιοδεία του από την Ιταλία. Από τον Τάραντα παίρνει ένα καράβι και αποβιβάζεται στην Κέρκυρα. Στη συνέχεια περνά στην ακτή κοντά στην Άρτα, διασχίζει τη Ρούμελη και μέρος της Θεσσαλίας και φτάνει στη Θεσσαλονίκη, απ' όπου σημειώνει: *"Υστερα από διήμερο θαλασσινό ταξίδι φθάσαμε στη Θεσσαλονίκη, μεγάλη παραλιακή πολιτεία που έχτισε ο βασιλιάς Σέλευκος ένας από τους τέσσερις διαδόχους του Αλεξάνδρου. Εδώ ζουν 500 Εβραίοι, με επικεφαλής τον ραββίνο Σαμουήλ και τους γιούς του που διακρίνονται για τη μόρφωσή τους. Εκτός απ' αυτόν, ζουν εκεί και οι ραββίνοι Σαμπετάι, Ηλίας και Μιχαήλ*

Ο μεγάλος Ραββίνος Ιακώβ Μείρ στην πρώτη επέτειο της απελευθέρωσης της Θεσσαλονίκης 1913.

και άλλοι εξόριστοι Εβραίοι που είναι ειδικοί τεχνίτες".

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, κατά τον Βενιαμίν, υπολείπεται σε πληθυσμό μόνο εκείνης της Θήβας, όπου ζουν 2.000 Εβραίοι που ασχολούνται κύρια με τη μεταξουργία.

Πολύτιμες όμως πληροφορίες για τους Εβραίους της πόλης, την ίδια περίπου εποχή, μπορούμε να αποσπάσουμε και από το χρονικό της πολιορκίας της από τους Νορμανδούς (1185) που έγραψε ο **Μπτροπολίτης Ευστάθιος**. Στην περιγραφή της πόλης που επιχειρεί ο Ευστάθιος, αναφέρει ότι *"Ιουδαίω μεν γαρ και Αρμενίω ους αγχιτέρμων Κρασιά και Ζεμένικος φέρβουσιν"*. Μας είναι επίσης γνωστό το εδάφιο επιστολής του Ευσταθίου προς το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, όπου αναφέρεται ότι οι Εβραίοι έχουν επεκταθεί σε ολόκληρη την πόλη και κατοικούν σε άλλοτε χριστιανικά σπίτια.

Να θεωρήσουμε το στοιχείο αυτό σαν ένδειξη για σημαντική αύξηση του εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης; Δεν αποκλείεται, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι από έναν αιώνα πιο πριν, καθώς με τις σταυροφορίες είχε ανοίξει ο δρόμος για τη γη του Ισραήλ, μια έντονη Μεσσιανική κίνηση άρχισε να διατρέχει το εβραϊκό στοιχείο της δύσης. Μεγάλες ομάδες Εβραίων, που άφηναν τα σπίτια τους για να επιστρέψουν στη γη των πατέρων τους, πέρασαν από τη Θεσσαλονίκη. Κι ίσως ορισμένοι να προτίμησαν να εγκατασταθούν σ' αυτήν, αυξάνοντας έτσι τον εβραϊκό πληθυσμό της.

Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν, η Θεσσαλονίκη θα δοκιμαστεί από την πολιορκία και την καταστροφή της από τους Νορμανδούς (1185), την κατάληψή της από τους Φράγκους της Δ' Σταυροφορίας (1204) και τις ανακαταλήψεις της αρχικά από το Δεσποτάτο της Ηπείρου (1224) και στη συνέχεια από την αυτοκρατορία της Νίκαιας (1246). Θα ακολουθήσουν επιδρομές Σέρβων, Βουλγάρων, Καταλάνων, η επανάσταση των Ζηλωτών (1342 - 1349) και η πρώτη άλωσή της από τους Τούρκους (1387).

Στο περιθώριο των γεγονότων αυτών, σημειώνεται το 1376, και η πρώτη εγκατάσταση στη Θεσσαλονίκη των **Εβραίων Ασκεναζίμ**, που έρχονται διωγμένοι από την Ουγγαρία και τη Γερμανία.

Οι Ασκεναζίμ δεν έχουν τίποτα κοινό με τους ομοθρήσκους τους Ρωμανιώτες που θα συναντήσουμε στη Θεσσαλονίκη. Δε θα επιδιώξουν να τους αφομοιώσουν, αλλά ούτε και θ' αναμιχθούν μαζί τους. Θα σχηματίσουν τη δική τους ξεχωριστή κοινότητα, στην οποία θα καταφύγει και η μικρή ομάδα των Ισπανοεβραίων από τη Μαγιόρκα, που θα φτάσει στη Θεσσαλονίκη το 1391. Θα διατηρήσουν ακόμα με ζήλο τις ιδιαίτερες παραδόσεις τους, τη γλώσσα τους και τις χαρακτηριστικές τους ενδυμασίες.

Οι αφίξεις των Ασκεναζίμ θα συνεχιστούν σ' όλη τη διάρκεια του 15ου αιώνα. Ένας από τους ηγέτες τους, ο **Ραββίνος Ισαάκ Σαρφατή**, που εγκαταστάθηκε στην Αδριανούπολη, με επιστολή του προς όλες τις Κοινότητες της Κεντρικής Ευρώπης το 1454, θα παρακινήσει τα μέλη τους να μιμηθούν το παράδειγμα του και να εγκατασταθούν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου μπορούν να ζήσουν ειρηνικά και σύμφωνα με τις επιταγές της θρησκείας τους.

Έτσι, η Κοινότητα των Ασκεναζίμ, ενισχυμένη με καινούργιους μετανάστες, θα επισκιάσει εκείνη των Ρωμανιωτών που θα περάσει σιγά - σιγά σε δεύτερη μοίρα και θα περιοριστεί σε τριάντα μόνο οικογένειες. Όσο για τον αριθμό των Ασκεναζίμ, διαθέτουμε κάποια μεταγενέστερα στοιχεία από τεφτέρι καταγραφής του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης στις αρχές του 16ου αιώνα, όπου αναγράφονται δύο ομάδες Εβραίων, της *Alaman* (Γερμανίας) με 68 οικογένειες και 15 αγάμους και της *Espania* (Ισπανίας) με 539 οικογένειες.

Η Κοινότητα των Ασκεναζίμ δεν έπαψε να δέχεται στους κόλπους της καινούργια μέλη που κατέφυγαν κατά καιρούς στη Θεσσαλονίκη. Συγκεκριμένα, μετά το 1376 και 1470 θα φτάσουν στα μέσα του 17ου αιώνα κύματα Εβραίων από την Πολωνία και την Ουγγαρία, για να σωθούν από τις σφαγές των Κοζάκων.

Θα δεχθεί, επίσης, προς το τέλος του 19ου αιώνα πολλούς Εβραίους θύματα των διωγμών της τσαρικής Ρωσίας. Το 1394 θα εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη και μια μικρή ομάδα Εβραίων από την Προβηγκία, ενώ κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (1423 - 1430), θα διερευνηθεί η εγκατάσταση Εβραίων από την Ιταλία και από τη Σικελία, που θα ιδρύσουν νέες συναγωγές σχηματίζοντας, με τη σειρά τους, τη δική τους ιδιαίτερη Κοινότητα. Για τη θέση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης την εποχή αυτή υπάρχουν κάποια αρκετά εύγλωττα στοιχεία στα αρχεία της Γαληνότατης Δημοκρατίας.

Τα στοιχεία αυτά φανερώνουν την αγωνία των κατοίκων μιας πόλης που φθίνει, καθώς οι Τούρκοι εμφανίζονται ξανά έξω από τα τείχη της. Πολλοί κάτοικοι μεταναστεύουν και ανάμεσά τους και αρκετοί Εβραίοι. Οι υπόλοιποι θα ζητήσουν, το 1425 και το 1429, να μειωθεί ο ετήσιος φόρος που τους αναλογεί, γιατί *"απέμειναν ολίγοι και είναι πτωχοί"*. Μέσα σ' αυτή την φορτισμένη από αγωνία ατμόσφαιρα, οι Εβραίοι θα ζησουν αδελφικά με τους Έλληνες συμπολίτες τους και θα θρηνήσουν μαζί τους το θάνατο του **Μητροπολίτη Συμεών**, που ήλθε απρόσμενα έξι μήνες πριν από την άλωση. *"Λατίνων τε και αυτών Ιουδαίων ελευνώς προς εκείνους διομιλούντων"*, γράφει στο συγκλονιστικό χρονικό του ο **Ιωάννης Αναγνώστης**. Ο στρατός του **Σουλτάνου Μουράτ του Β'** θα εμφανιστεί μπροστά στις πύλες το πρωί της Κυριακής 26 Μαρτίου 1430. Και η Θεσσαλονίκη θα πέσει ύστερα από τριήμερη πολιορκία. Την είσοδο των Τούρκων θα ακολουθήσει γενική λεηλασία, σφαγή και αιχμαλωσία των κατοίκων της. Ο Σουλτάνος θα αναγκασθεί να επέμβει προσωπικά, για να βάλει τέλος στην αιματοχυσία και τους εξανδραποδισμούς. Θα απελευθερώσει ο ίδιος, με έξοδά του, αρκετούς αιχμαλώτους και θα μεριμνήσει για τον εποικισμό και το ξαναζωντάνεμα της Θεσσαλονίκης μεταφέροντας Τούρκους από τα Γιαννιτσά, αλλά και Χριστιανούς, στους οποίους παραχωρεί διάφορα προνόμια όπως απαλλαγές από ορισμένους φόρους και κοινοτική αυτοδιοίκηση.

Ποια μπορούσε να είναι η τύχη των Εβραίων μέσα σ' αυτό το κλίμα; Παρά τα μέτρα του Μουράτ, η πόλη φαντάζει απονεκρωμένη. Οι κάτοικοί της, Έλληνες και Τούρκοι, δεν ξεπερνούν τις λίγες χιλιάδες, όπως προκύπτει από στοιχεία απογραφής του 1478. Όσο για τους Εβραίους, υπάρχει μια πληροφορία από τεφτέρι καταγραφής των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης του 1540, όπου αναφέρεται και ομάδα Εβραίων της Θεσσαλονίκης (*Camaati Yahudiyan i Selanik*) που αριθμεί 92 οικογένειες. Είναι γνωστό, από τον Κριτόβουλο, ότι ο **Σουλτάνος Μωάμεθ ο Β'**, αμέσως μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, διέταξε τον εποικισμό της με την αναγκαστική μεταφορά κατοίκων άλλων πόλεων. Ο **Εβλιγιά Τσελεμπή** αναφέρει κι αυτός για μετοικεσία 50 εβραϊκών οικογενειών της Θεσσαλονίκης στην Κωνσταντινούπολη.

Τα στοιχεία αυτά οδήγησαν τον Άγγλο Τουρκολόγο **Lowry** στο συμπέρασμα, ότι ολόκληρος ο τότε εβραϊκός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου κατέλαβε ιδιαίτερη συνοικία (*Cemaat*). Είμαστε υποχρεωμένοι να δεχθούμε, ότι ένας αριθμός Εβραίων της Θεσσαλονίκης εγκαταστάθηκε πράγματι την εποχή αυτή στην πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Δεν προκύπτει όμως από τα παραπάνω στοιχεία ότι πρόκειται για το σύνολο. Ο **Nehama** γράφει, ότι οι πρώτοι Ισπανοεβραίοι που ήλθαν το 1492, συνάντησαν στη Θεσσαλονίκη 2 - 3.000 ομόθρησκούς τους. Ίσως ο αριθμός αυτός να είναι υπερβολικός. Αν οι Εβραίοι ήταν τόσο πολλοί, θα γινόνταν οπωσδήποτε ειδική αναφορά γι' αυτούς στα στοιχεία της απογραφής του 1478. Είναι όμως βέβαιο, ότι η εβραϊκή παρουσία στη Θεσσαλονίκη διατηρήθηκε και ίσως ενισχύθηκε με νέες αφίξεις Ασκεναζίμ το 1470. Οι Ισπανοεβραίοι βρήκαν επίσης στη Θεσσαλονίκη τις συναγωγές *"Ιτάλια"* και *"Σισίλια"*. Και ακόμα, σε πολλά κείμενα Ισπανοεβραίων ραββίνων, όπως του μεγάλου ταλμουδιστή **Ιακώβ μπεν Χαμπήμ** (1445 - 1513) από την Καστίλη, υπάρχουν εκτεταμένες αναφορές για τα προβλήματα που δημιούργησε η συμβίωση με τους Ρουμανιώτες και τους Ασκεναζίμ της Θεσσαλονίκης και για τη στάση που έπρεπε να τηρήσουν οι Ισπανοεβραίοι απέναντί τους.

ΑΦΙΞΗ
ΤΩΝ
ΝΟΕΒΡΑΙΩΝ

Ολα αυτά όμως μπορούν να χαρακτηρισθούν σαν προϊστορία του Εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης. Το καθοριστικό γεγονός για τις τύχες όχι μόνο της Ισραηλιτικής Κοινότητας, αλλά και ολόκληρης της πόλης είναι ακριβώς η εγκατάσταση αυτή των 15 - 20.000 Ισπανοεβραίων από το 1492, που βρίσκοντας άσυλο στη Μακεδονική πρωτεύουσα θα της δώσουν μια καινούργια φυσιογνωμία.

Το γεγονός που καθόρισε την πολιτική των Ισπανών ηγεμόνων απέναντι στους Εβραίους ήταν η *Reconquista*, ο πόλεμος για την ανακατάληψη της Ιβηρικής από τους Άραβες, που είχαν εδραιωθεί εκεί από τις αρχές του 8ου αιώνα. Ο αγώνας αυτός κράτησε περνώντας από πολλές φάσεις ως το τέλος του 15ου αιώνα. Και επειδή ήταν απαραίτητη η εξασφάλιση πιστών υπηκόων στις "ευπαθείς" νεοκατακτημένες περιοχές, παραχωρήθηκαν κάποια δικαιώματα στις κατώτερες τάξεις, αλλά και στους Άραβες και Εβραίους κατοίκους τους.

Η *Reconquista* τερματίζεται στις 2 Ιανουαρίου 1492, όταν καταλύεται οριστικά το Αραβικό Κράτος της Γρανάδας. Και τότε ακριβώς αίρονται οι εθνικές, πολιτικές και οικονομικές σκοπιμότητες που είχαν επιβάλλει την ως τότε ανοχή απέναντι στις μειονότητες και την έλλειψη κάθε μορφής θρησκευτικής ή φυλετικής μισαλλοδοξίας. Ο **Φερδινάνδος** και η **Ισαβέλλα**, "οι Ισπανοί βασιλιάδες των τριών θρησκειών", όπως επιθυμούσαν να τους λένε στη διάρκεια του πολέμου, μεταβάλλονται τώρα σε αποκλειστικά "καθολικούς βασιλιάδες".

Έτσι φτάνουμε στο μοιραίο 1492. Βασιλικό διάταγμα της 13ης Μαρτίου της χρονιάς αυτής επιβάλλει σ' όλους τους Εβραίους να ασπαστούν το χριστιανισμό ή να εγκαταλείψουν τη χώρα το αργότερο μέχρι τον επόμενο Αύγουστο.

Υπολογίζεται ότι γύρω στις 50.000 Εβραίοι βαφτίστηκαν επιφανειακά και παρέμειναν στην Ισπανία. Οι υπόλοιποι, πάνω από 250.000, προτίμησαν το δρόμο της εξορίας. Μερικοί πήραν το δρόμο κατά το βορρά, Γαλλία, Αγγλία, κάτω χώρες. Άλλοι προτίμησαν την Ιταλία ή τη Βόρεια Αφρική. Οι πιο πολλοί όμως εγκαταστάθηκαν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο **Σουλτάνος Βαγιαζήτ Β'**, παρακινημένος από τον **αρχιραββίνο της Κωνσταντινούπολης Ελιγιά Καψάλη**, τους άνοιξε τις πύλες της επικράτειάς του και διέταξε τους κατά τόπους διοικητές να τους δεχθούν εγκάρδια και να διευκολύνουν την εγκατάστασή τους.

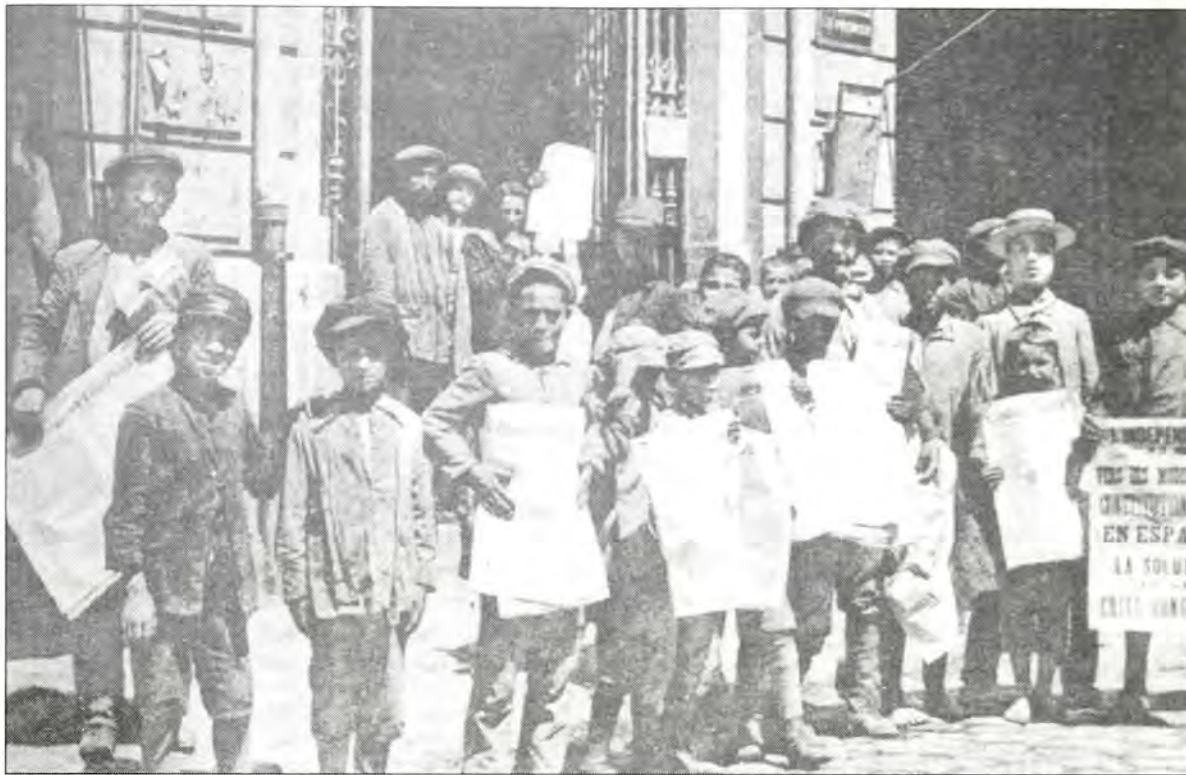
Έτσι οι Ισπανοεβραίοι, οι ονομαζόμενοι **Σεφαραδίμ**, θα εγκατασταθούν σε όλα τα μεγάλα αστικά κέντρα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Οι περισσότεροι, γύρω στις 20.000, θα προτιμήσουν τη Θεσσαλονίκη, που δεν είχε αναλάβει ακόμα από το πλήγμα της άλωσης της από τους Τούρκους. Τους τράβηξε ίσως η τοποθεσία της πόλης σε θέση κλειδί! Ίσως όμως και οι σουλτάνοι επιδιώξαν να την εποικίσουν με καινούργιο ενεργό πληθυσμό.

Με την άφιξή τους, η ερημωμένη πολιτεία θα ξυπνήσει από τη νάρκη της και θα ξαναγίνει ένα οικονομικό κέντρο πρώτης γραμμής, όπως και στα ρωμαϊκά και βυζαντινά χρόνια.

Οι Σεφαραδίμ θα δώσουν καινούργια ώθηση στο εμπόριο. Θα αξιοποιήσουν τα ορυχεία του Γαλλικού και της Σιδηρόκαψας. Θα ιδρύσουν και το πρώτο τυπογραφείο στη Θεσσαλονίκη, γύρω στο 1510. "*Το εμπορικό αυτό εβραϊκό περιβάλλον*", γράφει ο **καθηγητής Απόστολος Βακαλόπουλος**, "*υπήρξε σοβαρός ειδικός λόγος που επέδρασε ευνοϊκά στην οικονομική άνοδο των Ελλήνων κατοίκων, ανεξάρτητα από τα άλλα γενικότερα αίτια της οικονομικής τους ανάπτυξης, που αρχίζει από τις αρχές του 17ου αιώνα και η οποία, όπως είναι γνωστό, προλείπει και υποθάλπει την εθνική τους αφύπνιση*".

Ο αιώνας όμως που ακολούθησε την έξοδο θα είναι επίσης και η χρυσή εποχή του πνεύματος. Η Θεσσαλονίκη εξελίσσεται σε σπουδαίο κέντρο θεολογικών σπουδών. Θα προσελκύσει σπουδαστές απ' όλο τον κόσμο, θα αναδείξει εξέχουσες προσωπικότητες, ραββίνους, ποιητές, γιατρούς, που η φήμη τους θα απλωθεί σ' ολόκληρη την Ευρώπη. Ακριβώς τότε, το 1537, θα τιμηθεί με τον τίτλο

L' Indépendant: Απογευματινή γαλλόφωνη εβραϊκή εφημερίδα (1909 - 1941). Ιδιοκτήτες: Αβραάμ Ματαράσσο και Λαζάρ Νεφούσι. Αργότερα προστίθενται σ' αυτούς ο Μεντές Μπεσσάντσι και ο Ελί Αιτάς.

της "Μητέρας του Ισραήλ" από τον **Σαμουέλ Ούσκουε**, Εβραίο ποιητή από τη Φεράρα.

Η φήμη της Ισραηλιτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης θα τραβήξει κι άλλους καταδιωγμένους Εβραίους που θα καταφύγουν σ' αυτήν αναζητώντας ένα φιλόστοργο άσυλο. Τους πρώτους εξόριστους Σεφαραδίμ του 1492 θα ακολουθήσουν Εβραίοι από τη Σικελία και από την Ιταλία, που έρχονται ένα χρόνο αργότερα, διωγμένοι κι αυτοί από τον Φερδινάνδο και την Ισαβέλλα.

Σε λίγο θα τους μιμηθεί ο **Βασιλιάς της Πορτογαλίας Εμμανουήλ**, που στις 5 Δεκεμβρίου 1496 διατάζει κι αυτός τους Εβραίους της χώρας του να εκχριστιανιστούν ή να φύγουν. Η έξοδος των Εβραίων της Πορτογαλίας αρχίζει στο τέλος του Οκτωβρίου του 1497 κι ένα μεγάλο μέρος τους θα καταφύγει στη Θεσσαλονίκη. Όμως κι εκείνοι που έμειναν πίσω, οι επιφανειακά εκχριστιανισμένοι, οι αποκαλούμενοι *Conversos* ή *maranos*, θα εξοριστούν ανάμεσα 1636 - 1560, θύματα της ιδεολογίας του *limpieza de sangre* (καθαρότητα του αίματος).

Μέσα στον 16ο και από τις αρχές του 17ου αιώνα έρχονται νέα κύματα προσφύγων από την Προβηγκία, την Πολωνία, την Ιταλία, την Ουγγαρία και τη Βόρεια Αφρική. "*Μέχρι το τέλος του 17ου αιώνα ήτανε σπάνιο να φτάσει καράβι στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης δίχως ν' αφήσει μερικούς Εβραίους*", γράφει ο **P. Risal**.

Έτσι το εβραϊκό στοιχείο θα επικρατήσει και αριθμητικά. Το 1519, σύμφωνα με τουρκικές αρχειακές πηγές, κατοικούν στη Θεσσαλονίκη 1.374 μουσουλμανικές οικογένειες και 282 άγαμοι, σύνολο περίπου 6.870 άτομα. Οι Χριστιανοί φτάνουν τις 1.078 οικογένειες και υπάρχουν και 355 άγαμοι, σύνολο περίπου 6.635 άτομα. Οι Εβραίοι αριθμούν 3.143 οικογένειες και 530 αγάμους, σύνολο περίπου 15.715 άτομα.

Οι Εβραίοι θα καταλάβουν τις ερειπωμένες κι έρημες σχεδόν συνοικίες της κάτω από την Εγνατία περιοχή της πόλης, από το Βαρδάρη μέχρι τη σημερινή Διαγώνιο. Από τις αρχές του 16ου αιώνα, τα Οθωμανικά αρχαιακά έγγραφα αναφέρουν 16 εβραϊκές συνοικίες: **Rogoz, Aya Sofya, Kaldirgoc, Pulia, Leviye, Aguda, Yeni Havlu, Baru, Findik, Kadi, Bedaron, Külhan, Salhane, Tophane, Malta, Ez Haim**. Εκεί, στις συνοικίες αυτές, οι Εβραίοι θα συσπειρωθούν χωρισμένοι σε αυτόνομες, ξεχωριστές κοινότητες, σύμφωνα με τον τόπο της καταγωγής τους.

Επίκεντρο της κάθε κοινότητας είναι η συναγωγή, που στην πραγματικότητα δεν είναι μόνο πνευματικό και διοικητικό κέντρο, αλλά και απόδειγμα των αυτονομιστικών τάσεων κάθε ομάδας Εβραίων που προσπαθεί να κρατήσει πεισματικά την ανεξαρτησία της σε σχέση με τις άλλες.

Ανώτατο όργανο της κάθε κοινότητας - συναγωγής είναι η συνέλευση. Ηγέτης της είναι ο ραββίνος που έχει τον τίτλο "Ray ή Marbitz Hora". Οι αποφάσεις του (Askamoth) πρέπει να είναι σεβαστές και αποδεκτές από όλους. Στο έργο του τον βοηθά επιταμλής επιτροπή λαϊκών (Maamad Ha Kaal) με επικεφαλής έναν πρόεδρο (Parnas) και έναν ταμία (Gabaί). Τα μέλη της ονομάζονται "Memounim, Nivrarim ή Gévirim" και έχουν τίτλους όπως Don, Senior, Ham, Ghelibi.

Ο ραββίνος και το επιταμείες συμβούλιο διορίζουν τους κατώτερους θρησκευτικούς λειτουργούς, τον Hazan (ψάλτη), τον Moel (περιτομέα), τον Chohet (ιεροσφαγέα) και τον Melamed (δάσκαλο). Επιπλέον, καταρτίζουν τον κοινοτικό προϋπολογισμό, μεταβιβάζουν τις κρατικές εντολές ή απαιτήσεις, ασκούν δημοσιονομικές αρμοδιότητες κατανέμοντας τα φορολογικά βάρη στα μέλη της κοινότητας - συναγωγής, όπου προσθέτουν και τις εισφορές που απαιτούνται για τη συντήρηση των κοινοτικών ιδρυμάτων και μεταβιβάζουν στις κρατικές αρχές τα ατομικά ή συλλογικά αιτήματα. Η αυτονομία συμπληρώνεται με την εκδίκαση από θρησκευτικό δικαστήριο (Bethdin) της κάθε κοινότητας - συναγωγής, οποιασδήποτε διαφοράς σε θέματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου. Η κάθε κοινότητα - συναγωγή διατηρεί επίσης δική της σχολή στοιχειώδους εκπαίδευσης (Hevra), σεμινάριο ανωτέρων θεολογικών σπουδών (Yeshiva) και φιλανθρωπικά ιδρύματα για την περίθαλψη των απόρων της.

Η ρευστότητα όμως των ορίων ανάμεσα στις Κοινότητες αλλά και οι επιχειρηματικές δραστηριότητες που αναλαμβάνουν ορισμένες απ' αυτές, από τις αρχές ήδη του 16ου αιώνα, ιδιαίτερα στην υφαντουργία, γεννούν έντονους πολιτικούς ανταγωνισμούς. Οι διενέξεις εκδηλώνονται κύρια όταν έρχεται η στιγμή της εκλογής του ραββίνου ή των άλλων διοικητικών οργάνων, ή όταν ορισμένοι προύχοντες επιδιώκουν να επιβάλουν αυθαίρετα τις απόψεις τους.

Αλλά και οι επιχειρηματικές δραστηριότητες απαιτούν όλο και περισσότερο κάποια ευρύτερη κοινή αντιμετώπιση, ιδιαίτερα επειδή οι Κοινότητες συναλλάσσονται με τις τουρκικές αρχές. Κι εδώ βρίσκεται το σπέρμα της σύνδεσης των ανεξάρτητων συναγωγών - κοινοτήτων σε μια ομοσπονδία, χαλαρή στην αρχή και στενότερη όσο περνά ο καιρός και το επιβάλλουν οι περιστάσεις. Τέκνο της στάσης αυτής είναι και η κοινή συναγωγή - σχολή "**Ταλμούδ Τορά α γκαδόλ**", που ιδρύθηκε το 1520.

Κείμενα του 16ου αιώνα μας πληροφορούν ότι η βιοτεχνία είναι η κύρια απασχόληση της πλειονότητας του εβραϊσμού της Θεσσαλονίκης. Οι Εβραίοι μετανάστες έφεραν μαζί τους μεθόδους εργασίας άγνωστες ως τότε. Η πιο αναπτυγμένη βιοτεχνία είναι η υφαντουργία. Και από τα συγγράμματα των ραββίνων της εποχής μαθαίνουμε πολλές λεπτομέρειες της δραστηριότητας των εβραϊκών οικογενειών της Θεσσαλονίκης γύρω στους αργαλειούς τους.

Από το 1515 το οθωμανικό δημόσιο καλύπτει το σύνολο σχεδόν των αναγκών του σε υφάσματα, με τα προϊόντα των Εβραίων υφαντουργών της Θεσσαλονίκης. Δέχεται, στη συνέχεια, να καταβάλουν οι συναγωγές - κοινότητες σε είδος τον κεφαλικό φόρο που αναλογεί στα μέλη τους. Τα υφάσματα αυτά χρησιμοποιού-

νται για τις στολές του τουρκικού στρατού. Το 1540 οι συναγωγές παίρνουν στα χέρια τους την παραγωγή χρησιμοποιώντας τους απόρους τους ως έμμισθους εργάτες και διαθέτοντας τα κέρδη για τη συντήρηση των φιλανθρωπικών και εκπαιδευτικών ιδρυμάτων τους. Αποστολή της Κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη, το 1568, με επικεφαλής τον Μωσέ Αλμοσνίνο, επισημοποιεί με νέο σουλτανικό διάταγμα τα κεκτημένα προνόμια που είχαν χορηγηθεί αρχικά από τον **Σουλτάνο Σουλεϊμάν τον Μεγαλοπρεπή** και τα έγγραφά τους είχαν χαθεί στην πυρκαγιά του 1545. Η Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης αναγνωρίζεται πια ως "Musselemlik", δηλ. αυτόνομη διοικητική μονάδα υπαγόμενη απευθείας στην Υψηλή Πύλη. Μπορεί, επίσης, να προμηθεύεται τις πρώτες ύλες σε τιμή χαμηλότερη εκείνης της ελεύθερης αγοράς.

Έτσι ο Εβραϊσμός της Θεσσαλονίκης θα γνωρίσει μια περίοδο μεγάλης ακμής που θα ανακοπεί μόνο στις αρχές του 17ου αιώνα, με την ανακάλυψη καινούργιων θαλάσσιων δρόμων, την ύφεση της δραστηριότητας της Βενετίας και την εμπλοκή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε μια σειρά από χαμένους πολέμους. Η πολιτιστική κατάπτωση θα έλθει σαν επακόλουθο της οικονομικής, καθώς την εποχή αυτή υποχωρούν σημαντικά οι βιβλικές σπουδές, ενώ αντίθετα, γνωρίζει έξαρση ο μουσικισμός και ο αποκρυφισμός με τη μελέτη της "Καβάλα" και του κυριότερου μέρους της, του "Ζοχάρ".

Μέσα στο κλίμα αυτό εμφανίζεται, το 1655 στη Θεσσαλονίκη, ο **Σαμπετάι Σεβή** από τη Σμύρνη, που διακηρύσσει ότι είναι ο αναμενόμενος Μεσσίας, βασιλιάς του Ισραήλ και λυτρωτής του εβραϊκού λαού. Η απήχηση που βρίσκει το κήρυγμά του θα διαγείρει τις ανησυχίες των τουρκικών αρχών που θα τον συλλάβουν και θα τον καταδικάσουν σε θάνατο το 1666. Τότε, ο Σαμπετάι Σεβή θα προσχωρήσει στον Μωαμεθανισμό για να σώσει τη ζωή του. Οι Εβραίοι είχαν ήδη διχαστεί σε εκείνους που τον πίστεψαν και σ' εκείνους που τον αντιμετώπισαν σαν ανισόρροπο και απατεώνα. Οι πρώτοι, γύρω στις τριακόσιες οικογένειες, θα τον ακολουθήσουν στην αποστασία του δημιουργώντας την ιδιότυπη κοινωνία των εβραϊομουσουλμάνων, που έμεινε γνωστή με την επωνυμία "Donmeh" (αποστάτης).

Η ομαδική αποστασία δημιούργησε τεράστια προβλήματα. Εκατοντάδες οικογένειες, καθώς και οι συντεχνίες, διχάστηκαν. Και η κατάσταση αυτή δεν ήταν δυνατό να αντιμετωπιστεί ούτε μεμονωμένα από τις ανεξάρτητες κοινότητες - συναγωγές, ούτε από τα ομοσπονδιακά σώματα, παρά τις ικανότητες και το κύρος των ηγετικών στελεχών τους. Ακόμα, η οικονομική κρίση θα καταστήσει προβληματική τη διατήρηση των ξεχωριστών, κατά κοινότητα - συναγωγή, πνευματικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων. Γι' αυτό οι κοινότητες αυτές που άλλοτε υπεραμύνονταν πεισματικά της ανεξαρτησίας τους, θα εκχωρήσουν διαδοχικά όλο και περισσότερα από τα δικαιώματά τους στην κεντρική ομοσπονδιακή αρχή, που έχοντας πια αυξημένες υποχρεώσεις, αλλά και εξουσίες, έπρεπε να λειτουργήσει σε πιο συστηματική βάση.

Τελικά, γύρω στο 1680, οι μικρές ανεξάρτητες κοινότητες θα ενοποιηθούν σ' έναν και μόνο οργανισμό, που θα διοικείται από τριανδρία ραββίνων και επταμελές συμβούλιο λαϊκών. Τα θρησκευτικά δικαστήρια των συναγωγών καταργήθηκαν. Στη θέση τους δημιουργήθηκαν τρία νέα κοινοτικά δικαστήρια με αντιστοιχίες αρμοδιοτήτες σε οικογενειακά, κληρονομικά και κτηματολογικά θέματα.

Συγχωνεύτηκαν επίσης και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα των συναγωγών, ενώ τα ενοριακά σχολεία πέρασαν στον έλεγχο της κεντρικής αρχής.

Η ενοποιημένη Κοινότητα διατήρησε βέβαια το δικαίωμα της κατανομής των φόρων που προοριζόταν για τις οθωμανικές αρχές και της επιβολής κοινοτικών φόρων, άμμεσων όπως η Pechia, που επιβάρυνε όλα τα μέλη ανάλογα με την οι-

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΣΑΜΠΕΤΑΙ ΣΕΒΗ - ΤΟ ΣΧΙΣΜΑ

κονομική τους κατάσταση, και έμμεσων όπως η Gabella, ειδικό κοινοτικό τέλος που επιβάρυνε ορισμένα προϊόντα όπως το κρέας, το τυρί, το κρασί κ.ά. Από το 1744 η κοινότητα επέβαλε τέλη και στις διάφορες εισαγωγές και εξαγωγές.

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ακόμα και σ' αυτά τα δύσκολα χρόνια οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης διατηρούν την κοινοτική τους οργάνωση σε υποδειγματικό βαθμό, παρά τη στασιμότητα στην καλλιέργεια των γραμμάτων και στη διακίνηση των ιδεών που έρχεται σαν φυσιολογικό επακόλουθο του σχίσματος, της οικονομικής κρίσης και των καταπίεσεων των γενιτσάρων.

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η Εβραϊκή Κοινότητα, πάντως, θα γνωρίσει στη διάρκεια της περιόδου αυτής έναν πραγματικό μεσαίωνα. Η αναγέννηση θα έλθει όμως προς τα μέσα του 19ου αιώνα με τη στροφή προς τα δυτικά πρότυπα που συμπορεύεται με την οικονομική ευεξία, μέσα στις συνθήκες αφύπνισης του ευρωπαϊκού διαφωτισμού, της βιομηχανικής επανάστασης και της νεοαποικιακής εξόρμησης προς την Ανατολή. Στους κόλπους του Εβραϊσμού, τα νέα μηνύματα μορφοποιούνται στο κίνημα της **"Ασκαλά"**, δηλαδή της εξόδου από τα πνευματικά όρια της βιβλικής και μεταβιβλικής παράδοσης και της μελέτης και καλλιέργειας της σύγχρονης εξωθρησκευτικής σκέψης και τέχνης. Ειδικότερα στην ανατολή και στην πόλη της Θεσσαλονίκης, διαμορφώνονται κάποιες νέες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, καθώς ο οθωμανικός δεσποτισμός προσπαθεί να μεταβάλει πρόσωπο. Οι γενίτσαροι εξοντώνονται το 1826, ενώ με τα φερμάνια Χάι Χουμαγιούν και Γκιουλχανέ (1836 και 1854) παραχωρούνται για πρώτη φορά κάποια πολιτικά δικαιώματα στις μη μουσουλμανικές εθνότητες της αυτοκρατορίας.

Η ευρύτατη επίσης διείσδυση των βιομηχανικών προϊόντων της Δύσης θα μεταβάλει τη Θεσσαλονίκη σε πόλη - πρακτορείο και θα συντελέσει στην επέκταση και στον εκσυγχρονισμό της. Μέρος των βυζαντινών οχυρώσεων καταδαφίζεται από το 1866. Οι πυρκαγιές του 1890, 1896, 1898 θα προσφέρουν την ευκαιρία μιας πολεοδομικής αναμόρφωσης. Οι καμένες ζώνες ρυμοτομούνται, οι στενοί δρόμοι διαπλατώνονται, έρχονται το τρεχούμενο νερό, το ηλεκτρικό ρεύμα, το τραμ και ο σιδηρόδρομος που από το 1871 θα συνδέσει τη Θεσσαλονίκη με την Κωνσταντινούπολη και την Ευρώπη. Εγκαινιάζονται ακόμα νέα έργα στο λιμάνι, ανοίγουν σύγχρονες τράπεζες και το 1854 ιδρύεται η πρώτη σύγχρονη βιομηχανική μονάδα, ο αλευρόμυλος των Ιταλοεβραίων **Αλλατιν** που λειτουργεί μέχρι σήμερα.

Οι Εβραίοι κρατούν επίσης τους 38 από τους 54 μεγάλους εμπορικούς οίκους της πόλης και αποτελούν τη συντριπτική πλειοψηφία του εργατικού της δυναμικού. Η Θεσσαλονίκη διατηρεί βέβαια την πολυεθνική της δομή, όμως η δημογραφική και οικονομική υπεροχή της Εβραϊκής της Κοινότητας θα αποτελεί μια από τις πιο αξιοσημείωτες ιδιαιτερότητές της. Κάποιοι αριθμοί που έχουμε στη διάθεσή μας προσφέρουν μια πλήρη εικόνα της δομής της Εβραϊκής Κοινότητας, εκείνη την εποχή. Στο τέλος, λοιπόν, του 19ου αιώνα, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ξεπερνούν τις 70.000 ψυχές, αποτελώντας το μισό περίπου του συνολικού πληθυσμού της πόλης. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονται: 4.000 έμποροι, 4.000 μικροεπαγγελματίες, 2.000 αχθοφόροι, 600 βαρκάρηδες, 250 μικροπωλητές, 250 κρεοπώληδες, 220 τεχνίτες - μικροβιοτέχνες, 150 ψαράδες, 500 αμαξάδες και καραγωγείς, 100 οικιακοί βοηθοί, 60 καρβουνιάρηδες, 2.000 σερβιτόροι, 50 ξυλουργοί, 500 που ασκούν διάφορα χειρωνακικά επαγγέλματα, 8.000 υπάλληλοι και 8.000 εργάτες, 300 δάσκαλοι, 40 φαρμακοποιοί, 30 δικηγόροι, 45 γιατροί και οδοντίατροι, 10 δημοσιογράφοι και 3 μηχανικοί. Σε Εβραίους βιομηχάνους ανήκουν επίσης 12 σαπωνοποιία, 30 υφαντουργεία, 9 αλευρόμυλοι, 1 κεραμοποιείο, 1 ζυθοποιείο. Η κοινωνική πρόνοια διευρύνεται και παρέχεται μέσα από σύγχρονα φιλανθρωπικά ιδρύματα, όπως η Ματανώθ Λαεβιονίμ, που συντηρεί

Εβραϊκή συνοικία
μετά την πυρκαγιά του 1917

μαθητικά συσσίτια, η Τορά Ουμλαχά που υποστηρίζει οικονομικά τους άπορους σπουδαστές και μεριμνά για την επαγγελματική τους αποκατάσταση, τα ορφανοτροφεία Αλλατίνη και Αμποάβ, το άσυλο ψυχοπαθών Λιέτο Νοάχ, το νοσοκομείο Χιρς (το σημερινό Ιπποκράτειο), το υγειονομικό ίδρυμα Μπικούρ Χολίμ και αργότερα το γηροκομείο Σαούλ Μοδιάνο. Αναμορφώνεται ακόμα η εκπαίδευση με τον εκσυγχρονισμό των δεκάδων ενοριακών σχολείων και της παραδοσιακής σχολής Ταλμούδ Τορά και με την ίδρυση, το 1873 της σχολής της Alliance Israellite. Εβραϊόπουλα στοιχειοθετούν και την κύρια πελατεία των πολυαριθμών ξένων σχολείων. Η Κοινότητα θα δεχθεί το 1891 χιλιάδες πρόσφυγες θύματα των πογκρόμ στην τσαρική Ρωσία και θα τους στεγάσει μαζί με τα θύματα της πυρκαγιάς του 1890 (και αργότερα της πυρκαγιάς του 1917) στους νεοδημιουργημένους συνοικισμούς του βαρώνου Χιρς, της Καλαμαριάς, του 0151, του Ρεζή Βαρδάρ κ.λπ. Οι δύο πρώτοι συνοικισμοί αποτελούν και την πρώτη απόπειρα οργανωμένης δόμησης στη Θεσσαλονίκη. Εβραϊκή θα είναι και η **"El Lunar"**, η πρώτη εφημερίδα που θα κυκλοφορήσει στη Θεσσαλονίκη το 1865.

Θα ακολουθήσουν, το 1867 η **"La Epoca"** και πιο ύστερα οι ανεξάρτητες **"La Imparcial"**, **"Le Progress"**, **"Journal de Salonique"**, **"La liberte"**, **"Opinion"**, **"L' indepentant"**, οι σιωνιστικές **"La nation"**, **"El Evenir"**, **"Renacencia Judia"**, **"La Esperanca"**, **"Pro Israel"** κ.ά. Το 1908 το νεοτουρκικό κομμάτι εδραιώνει την επανάστασή του στη Θεσσαλονίκη και με έδρα αυτή την πόλη ανατρέπει τον σουλτάνο Αβδούλ Χαμίτ.

Ευθύς μετά την νεοτουρκική επανάσταση δραστηριοποιείται ανοιχτά στη Θεσσαλονίκη το σιωνιστικό κίνημα με την ίδρυση της λέσχης "Μπενέ Σιών" και του αθλητικού συλλόγου "Μακαμπή". Ο σιωνισμός είχε πρωτοεμφανιστεί στην πόλη από το 1899, καλυπτόμενος αρχικά κάτω από τον μανδύα σωματείων όπως η "Καδίμα" που πρόβαλε σαν κύριο σκοπό την διάδοση της εβραϊκής γλώσσας.

Σχεδόν ταυτόχρονα, το 1909, μέσα από την πολυαριθμη εβραϊκή εργατική τάξη της Θεσσαλονίκης γεννιέται και η σοσιαλιστική εργατική ομοσπονδία, η περισ-

σότερο γνωστή με τον στην ισπανοεβραϊκή γλώσσα τίτλο της "**Φεντερασιόν**", που θα λειτουργήσει αυτόνομα μέχρι το 1918, όταν μαζί με άλλες ελληνικές αριστερές οργαώσεις έγινε συνιδρύτρια του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος, που αργότερα μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος. Ιδρυτής και ηγέτης της Φεντερασιόν ήταν ο **Αβραάμ Μπεναρόγια**.

Στις 26 Οκτωβρίου 1912 η Θεσσαλονίκη είναι ξανά ελληνική. Η διοίκηση της Κοινότητας θα γίνει αμέσως δεκτή από τον **Βασιλιά Γεώργιο Α'** που υπόσχεται πλήρη ισοτιμία των Εβραίων στα πλαίσια των νόμων. Οι υποσχέσεις αυτές επαληθεύονται καθημερινά στην πράξη. Γι' αυτό η απόπειρα των Βουλγάρων να προσεταιρισθούν τους Εβραίους, μια και στερούνταν σοβαρής εθνολογικής βάσης στην πόλη, δεν έχει κανένα αποτέλεσμα. Αντίθετα, η Ελληνική Διοίκηση κερδίζει όλο και περισσότερο την εμπιστοσύνη του τοπικού αλλά και του διεθνούς Εβραϊσμού, που εκφράζεται όλο και πιο ευνοϊκά γι' αυτήν και υποστηρίζει ανοιχτά τις ελληνικές διεκδικήσεις στη διανομή των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετά τους Βαλκανικούς πολέμους.

Ο Διοικητής της Θεσσαλονίκης **Ρακτιβάν** σε συνεντεύξεις του σε τοπικές εβραϊκές εφημερίδες προβάλλει τις αρχές της ισονομίας που διέπουν την ελληνική διοίκηση και το πνεύμα της ανεξίθρησκείας που χαρακτηρίζει τον ελληνικό λαό, με παράδειγμα τους Εβραίους της παλιάς Ελλάδας, που παρά τον μικρό αριθμό τους κατέχουν σημαντικές θέσεις στη δημόσια ζωή. Και ο εβραϊκός τύπος της Θεσσαλονίκης εκφράζοντας τις διαθέσεις της κοινής γνώμης, επαινεί την ελληνική κυβέρνηση και τον πρωθυπουργό **Ελευθέριο Βενιζέλο**, που προσφέρει στους Εβραίους προνόμια που δεν υπάρχουν σε κανένα άλλο Βαλκανικό κράτος, προετοιμάζοντας γι' αυτούς ένα λαμπρό μέλλον και διακηρύσσει απερίφραστα ότι: "Η Θεσσαλονίκη είναι και θα μείνει ελληνική".

Έτσι αρχίζει για τους Εβραίους η νέα περίοδος της ένταξής τους στο ελληνικό κράτος. Η πρώτη μεταπελευθερωτική δεκαετία που σημαδεύεται από εθνικές περιπέτειες, όπως ο διχασμός, η μεγάλη πυρκαγιά του Αυγούστου του 1917 και η Μικρασιατική Καταστροφή, θα κλείσει με τη μαζική εγκατάσταση πολυαριθμών προσφύγων. Ιδιαίτερα η πυρκαγιά του 1917 ήταν ένα τρομερό πλήγμα. Και η Κοινότητα δεν μπόρεσε να συνέλθει ξανά, καθώς 53.737 Εβραίοι έμειναν άστεγοι και καταστράφηκαν τα διοικητικά κτίρια της Κοινότητας και της αρχιραβινείας, τριάντα συναγωγές, οι εγκαταστάσεις των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, τα διδακτήρια της Alliance και δέκα ακόμα σχολές.

Έτσι πολλοί Εβραίοι θα μεταναστεύσουν στο εξωτερικό στη διάρκεια του μεσοπολέμου και ιδιαίτερα ύστερα από το θλιβερό γεγονός του **εμμηρησμού του συνοικισμού Κάμπελ** από εξτρεμιστικά στοιχεία (1931). Οι περισσότεροι θα εγκατασταθούν στη γη του Ισραήλ. Παρ' όλα αυτά, η Κοινότητα θα αριθμεί το 1940 πάνω από 50.000 ψυχές. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης ζουν αρμονικά με τους χριστιανούς συμπολίτες τους και εκτελούν στο ακέραιο το καθήκον τους απέναντι στην ελληνική πατρίδα, στον πόλεμο του '40 - '41, καθώς 12.898 απ' αυτούς θα στελεχώσουν τις ένοπλες δυνάμεις (343 αξιωματικοί). Οι απώλειές τους ανέρχονται σε 513 νεκρούς και 3.743 τραυματίες.

ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ

Η υποδούλωση της Ελλάδας στις δυνάμεις του άξονα θα σημάνει την αρχή του τέλους. Οι Γερμανοί μπαίνουν στη Θεσσαλονίκη στις 9.4.41. Λίγες μέρες αργότερα απαγορεύουν την είσοδο των Εβραίων σε καφενεία, ζαχαροπλαστεία κ.λπ., επιτάσσουν το νοσοκομείο Χίρς και πολλά εβραϊκά σπίτια, φυλακίζουν τα μέλη του Κοινοτικού Συμβουλίου, διατάζουν τους Εβραίους να παραδώσουν τα ραδιόφωνα τους και λεηλατούν τα γραφεία της Κοινότητας και τις πλουσιότερες εβραϊκές βιβλιοθήκες. Στις 11.7.1942 οι άνδρες Εβραίοι ηλικίας 18 - 45 ετών διατάζονται να παρουσιαστούν στην πλατεία Ελευθερίας. Εκεί, αφού υψίστανται απερίγραπτα μαρ-

τύρια, καταγράφονται και οδηγούνται σε καταναγκαστικά έργα. Η Κοινότητα θα καταβάλει στους ναζί λύτρα 2,5 δισ. δρχ. για να τους απελευθερώσει. Στο τέλος του ίδιου χρόνου, οι ναζί κατάσχουν τις ανθούσες εβραϊκές επιχειρήσεις και καταστρέφουν το Ισραηλιτικό Νεκροταφείο.

Στις 6.2.43 φτάνει στη Θεσσαλονίκη μια επιτροπή των SD με επικεφαλής τους **Ντύτερ Βισλιτσένι** και **Αλούς Μπρύνερ** και βάζει σε κίνηση τον μηχανισμό για το οριστικό ξεκλήρισμα των Εβραίων, που υποχρεώνονται τώρα να φορούν το κίτρινο άστρο του Δαβίδ και να κατοικούν σε ορισμένες μόνο συνοικίες (γκέτο). Τους απαγορεύεται επίσης η χρήση τηλεφώνων και δημοσίων μεταφορικών

**Νοσοκομείο
του Αυστροεβραίου
Βαρώου Χίρς
και Μαιευτήριο
Μπενουζίλιο
(1907).
Σήμερα στεγάζεται
το Ιπποκράτειο
νοσοκομείο.**

μέσων. Οι ναζί κρίνοντας τις πραγματικές τους προθέσεις, ισχυρίζονται μέσω του **Αρχιεραββίνου Κόρετς**, τον οποίο διορίζουν και πρόεδρο, ότι αποβλέπουν στην αναδιοργάνωση της Κοινότητας σε μια αυτόνομη περιοχή της πόλης με δικό της Δήμαρχο και Επιμελητήριο. Σχηματίζουν ακόμα μια εβραϊκή πολιτοφυλακή και επιβάλλουν στους Εβραίους να συντάξουν αναλυτικές δηλώσεις των περιουσιακών τους στοιχείων. Στις 13 Μαρτίου 1943 απαγορεύεται η έξοδος των Εβραίων από τα γκέτο, ενώ στο συνοικισμό του Β. Χίρς στήνεται το σκηνικό για την τελευταία πράξη της τραγωδίας. Εκεί θα οδηγηθεί το ανθρώπινο κοπάδι έτοιμο να παραδοθεί στη σφαγή. Στις 15 Μαρτίου 1943 αναχωρεί ο πρώτος συρμός με προορισμό τα στρατόπεδα του θανάτου 'Αουσβιτς και Μπιρκενάου. Διαδοχικές αποστολές που αναχωρούν η μια μετά την άλλη θα μεταφέρουν σε λίγες εβδομάδες τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης στοιβαγμένους σε βγάγνια που προορίζονταν για ζώα, στον τόπο της εξόντωσης.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να εξαρθεί η αυτοθυσία εκείνων των Χριστιανών α-

δελφών μας, που με κίνδυνο της ζωής τους πρόσφεραν φιλόδοτοργο άσυλο σε πολλούς Εβραίους. Στην πρωτοπορεία βρέθηκαν ο κλήρος, η εθνική αντίσταση και τα σώματα ασφαλείας. Αλλά και ολόκληρος ο ελληνικός λαός που συμπαράσταθηκε όπου και όπως μπορούσε, νιώθοντας από την πρώτη στιγμή φρίκη απέναντι στο έγκλημα, έστω και αν δεν το είχε συλλάβει σε όλη του την έκταση, όπως άλλωστε δεν το είχαν συλλάβει και τα θύματα. Δεν μπορούμε να ξεχάσουμε τα έντονα διαβήματα του αιρινήστου **Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γενναδίου**, για να ανακοπούν οι αποστολές. Και ακόμα δεν μπορούμε να ξεχάσουμε και θα τονίσουμε εδώ και το έγγραφο της 23.3.43, που συνυπέγραψαν μαζί με τον αιρινήστο αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό και 29 ακόμα πρόεδροι οργανώσεων. Από την Ακαδημία και τις Ανώτατες Σχολές μέχρι τα τεχνικά και επαγγελματικά επιμελητήρια.

Το έγγραφο αυτό, συνταγμένο σε αυστηρό ύφος, αναφέρεται στην ακατάλυτη αλήθεια των δεσμών που ταυτίζουν απολύτως τους Έλληνες Χριστιανούς Ορθόδοξους με τους Έλληνες Εβραίους υπό την κοινή και μόνη έννοια "Έλληνες". Και είναι αναμφισβήτητο, ότι σ' ολόκληρη την κατεχόμενη Ευρώπη δεν αποτολήθηκε κάποια παρόμοια ενέργεια. Από τους 46.091 Θεσσαλονικείς Εβραίους που μεταφέρθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, επέστρεψαν μόνο 1950, δηλ. ένα ποσοστό 4% περίπου.

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΗΜΕΡΑ

Τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήταν ιδιαίτερα δύσκολα, καθώς οι διασωθέντες αντιμετώπιζαν μεγάλα προβλήματα, κυρίως υγειονομικά και οικονομικά. Αρκετοί απ' αυτούς μετανάστευσαν στις ΗΠΑ και στο Ισραήλ. Οι υπόλοιποι προσπάθησαν να οικοδομήσουν μια καινούργια ζωή πάνω στα ερείπια που σώρευσε το Ολοκαύτωμα. Σήμερα, ενώ κόντευει να κλείσει μισός αιώνας ύστερα από την ανεπανόρθωτη καταστροφή, οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης δεν ξεπερνούν τις 1.200 ψυχές.

Η Κοινότητα διατηρεί δύο συναγωγές, ένα κοινοτικό κέντρο όπου οργανώνονται εκδηλώσεις λόγου και τέχνης, ένα δημοτικό σχολείο, ένα γηροκομείο, οργανώνει παιδικές κατασκηνώσεις και συμμετέχει ενεργά στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή της Θεσσαλονίκης. Το 1983 η Κοινότητα ανήγειρε με δαπάνη της τον **"Οίκο της Ελλάδος" στο Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ**. Γι' αυτό και τιμήθηκε από την Ακαδημία Αθηνών. Η Κοινότητα τιμήθηκε επίσης και από τον Δήμο Θεσσαλονίκης για την πολυπλευρή και μακρόχρονη προσφορά της στην πόλη. Ο Δήμος Θεσσαλονίκης αφιέρωσε επίσης, από το 1986, μια πλατεία στη μνήμη των Εβραίων θυμάτων του Ολοκαυτώματος.

Έτσι ο Εβραϊσμός της Θεσσαλονίκης, παρά την τραγική δοκιμασία που γνώρισε στο Ολοκαύτωμα, κατάφερε να αναβιώσει και να προσφέρει όσο το επιτρέπει ο μικρός πλέον αριθμός του, παρέχοντας ένα από παράδειγμα ζωτικότητας και πνευματικής δύναμης".

* * *

(Ο **Αλμπέρτος Ναρ** παρακολούθησε μαθήματα στη Φιλοσοφική Σχολή του ΑΠΘ, εργάζεται ως γραμματέας στις υπηρεσίες της Ισραηλτικής Κοινότητας και είναι μέλος της Συμβουλευτικής Επιτροπής του Κέντρου Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης.

Στα γράμματα εμφανίστηκε το 1985, με το βιβλίο του **"Οι συναγωγές της Θεσσαλονίκης - Τα τραγούδια μας"**. Δημοσίευσε τις μελέτες: **"Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μέσα από τις παροιμίες τους"** (1985), **"Το ξεκλήρισμα των Εβραίων - Χώρος και χρόνος στο έργο του Γιώργου Ιωάννου"** (1986), **"Μια ανέκδοτη έκθεση για τη δομή της Ισραηλτικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης στην περίοδο 1912 - 1940"** (1986). Επίσης, τη συλλογή διηγημάτων: **"Σε αναζήτηση ύψους"**. Συνεργάτης των περιοδικών "Χρονικά", "Το δέντρο", "Παραφύλαδα" και "Το τραμ".

Οι φωτογραφίες που συνοδεύουν το κείμενο είναι από το βιβλίο του **Κ. Κονιδά** "Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μέσα από καρτ - ποστάλ", (Θεσσαλονίκη, 1989).

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

T

Ο ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΕΛΛΑΔΟΣ έχει αναλάβει μια σύντομη προσπάθεια για τη συγκέντρωση κάθε είδους στοιχείων για τις ελληνικές Ισραηλιτικές Κοινότητες, κυρίως για εκείνες που έπαψαν να υφίστανται μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΑΥΤΗ συμβάλλουν εθελοντικά φίλοι από διάφορες πόλεις που μας στέλνουν τις προσωπικές αναμνήσεις τους, δημοσιεύματα, φωτογραφίες κι ό,τι σχετικό κατέχουν.

Σ' ΟΛΟΥΣ ΑΥΤΟΥΣ εκφράζουμε τη βαθύτατη ευγνωμοσύνη μας γιατί μας βοηθούν ν' αναστηλώσουμε μια μακραίωνη ιστορική παρουσία.

ΜΕΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΥΤΑ για διάφορες Ισραηλιτικές Κοινότητες έχουμε ήδη δημοσιεύσει σ' αυτό το περιοδικό. Παρακάτω δημοσιεύουμε στοιχεία για άλλες Κοινότητες, όπως ακριβώς τα κατέγραψαν οι αποστολείς τους.

Ο Αρχираββίνος Μεναχέμ Ζαχαριά με την οικογένειά του (Καστοριά 1904).

Ο Εβραίος της Καστοριάς T.B. Eliezer (19^{ος} αιών) και η δημοτική μας γλώσσα

Ο κ. Γεώργιος Τ. Αλεξίου - Καστοριά μας έστειλε το παρακάτω απόσπασμα από το βιβλίο του "Η παιδεία στην Καστοριά τον 19^ο αιώνα" (Θεσσαλονίκη 1991):

Από τα πολύ παλιά χρόνια, πριν το 700 π.Χ., όταν οι Μακεδόνες Βασιλείς κατοικούσαν στην περιοχή της Καστοριάς και είχαν πρωτεύουσά τους το 'Αργος Ορεστικό, υπήρχαν αξιόλογες εμπορικές και άλλες σχέσεις μεταξύ Μακεδονίας και Ιουδαίας. Αυτό το γνωρίζουμε

ΣΤΟΡΙΑ

από τη Βίβλο, όπου η Μακεδονία αναφέρεται πολλές φορές με την ονομασία **Κιτιμ** (Γεν. Γ': 4 Ιερ. Β': 4, Ιεζ. ΚΞ': 6 κ.ά.). Απόδειξη της ταύτισης των δύο ονομάτων Μακεδονίας και Κιτιμ υπάρχει στο βιβλίο των Μακκαβαίων, όπου αναγράφεται ότι ο Μεγ. Αλέξανδρος ήλθε από τη χώρα των Κιτιτών (Μακκαβ. Α' Ι, 8) κι όπου ο Περσέας καλείται βασιλεύς Κιτιτών (Α' Μακκαβ. Η', ΣΤ').

Οι φιλικές σχέσεις Μακεδόνων και Εβραίων έγιναν πολύ στενές αμέσως μετά την κατάκτηση της Ασίας από τον Μεγ. Αλέξανδρο. Από τότε πολυάριθμοι Εβραίοι κατέκλυσαν τη Βόρεια Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν στις κυριότερες πόλεις της Μακεδονίας. Όλοι αυτοί με την πάροδο των ετών έμαθαν την εβραϊκή γλώσσα και ομιλούσαν αποκλειστικά και μόνο την κοινή ελληνική. Γι' αυτούς τους Ελληνιστές Ιουδαίους έγινε κατά τον 3ο π.Χ. αιώνα στην Αλεξάνδρεια η μετάφραση της Π. Διαθήκης στην ελληνική (μετάφραση των Εβδομήκοντα).

Κατά τη ρωμαϊκή εποχή εξακολούθησε η εισροή Εβραίων στη Μακεδονία. Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, υπήρχαν κατά την εποχή αυτή Ιουδαϊκές κοινότητες στη **Θεσσαλονίκη, Βέροια, Φιλίππους** και **Στόβους**. Πρέπει να υποθέσουμε, ότι παρόμοιες κοινότητες θα υπήρχαν και σε άλλες πόλεις της Μακεδονίας και οπωσδήποτε στην Καστοριά.

Στα βυζαντινά χρόνια, οι ιουδαϊκές κοινότητες της Μακεδονίας εξακολούθησαν να υπάρχουν και να ευημερούν. Όπως μας πληροφορούν οι χρονικογράφοι, οι κοινότητες αυτές είχαν ορισμένα προνόμια από το βυζαντινό κράτος, όπως αυτόνομη διοικητική, οικονομική και κάποια δικαστική οργάνωση. Επιτρέπονταν σ' αυτούς να τελούν τα της λατρείας τους, σύμφωνα με τον ιουδαϊκό νόμο σε ειδικούς χώρους, στις Συναγωγές. Είχαν επίσης σχολεία διαφόρων βαθμίδων, όπου διδασκόνταν την εβραϊκή γραφή και γλώσσα και μελετούσαν τη Βίβλο.

Κατά τους χρόνους αυτούς, όπως ήταν φυσικό, μεταξύ των δύο λαών που κατοικούσαν στον ίδιο χώρο και ομιλούσαν την ίδια γλώσσα, έγινε και μια κάποια επιμειξία. Η επιμειξία όμως ήταν αρκετά περιορισμένη, διότι αντιδρούσαν σ' αυτήν κυρίως οι Εβραίοι. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας δυναμικής αντίδρασης των Εβραίων σε γάμο μεταξύ ατόμων των δύο φυλών αποτελεί η υπόθεση του καστοριανού δημοτικού τραγουδιού "*Χριστόδουλος αγάπησε μια κόρη Εβραιοπούλα*". Παρόλα όμως τα εμπόδια, αρκετοί Μακεδόνες παντρεύτηκαν Εβραιοπούλες, όπως ο Θεσσαλονικιός πατέρας του Οικουμενικού Πατριάρχη **Φιλόθεου Κόκκινου** (πατριάρχευσε κατά τα έτη 1353 - 54 και 1364 - 74).

Πολλοί από τους Μακεδόνες Ελληνοεβραίους της βυζαντινής εποχής μορφώθηκαν και διακρί-

θηκαν στις επιστήμες και στα γράμματα. Μεταξύ όλων αυτών εξέχουσα θέση κατέχει ο καστοριανός **Tobia Ben Eliezer**. Ο συμπατριώτης μας Tobia γεννήθηκε στην Καστοριά στις αρχές του ΙΑ' αιώνα και διακρίθηκε κατά τους χρόνους του αυτοκράτορα Αλεξίου Α' Κομνηνού (1048 - 1118). Μικρός, όπως όλα τα Εβραίοπουλα της εποχής του, φοίτησε στο εβραϊκό σχολείο της Καστοριάς, όπου διδάχτηκε την ιουδαϊκή θρησκεία, γλώσσα και γραφή. Παράλληλα, όμως, σαν ελληνόφωτος που ήταν, σπούδασε καλά και την ελληνική γλώσσα, φοιτώντας στα ελληνικά σχολεία της Καστοριάς, ίσως δε και της Κωνσταντινούπολης. Καρπός των πολychρονων σπουδών του ήταν η τέλεια γνώση της Ιουδαϊκής θρησκείας και της Αγίας Γραφής.

Καλός γνώστης του κειμένου και δεινός κάτοχος της Θεολογίας της Βίβλου, ο Tobia Ben Eliezer συνέθεσε ένα εξαιρετικό υπόμνημα στην Πεντάτευχο. Το υπόμνημα αυτό έχει πολύ μεγάλη αξία, κυρίως σαν γλωσσικό μνημείο, διότι αποτελεί το παλαιότερο κείμενο της δημοτικής μας γλώσσας. Είναι γραμμένο στην ομιλουμένη ελληνική του ΙΑ' αιώνα, που συγγενεύει πολύ με τη σημερινή. Ο Tobia έγραψε στη γλώσσα αυτή, διότι σαν Ιουδαίος έτρεφε μικρή εκτίμηση στην αττική διάλεκτο, που ήταν η γλώσσα των ειδωλολατρών και ακόμη μικρότερη στη γλώσσα των πατερικών κειμένων. Έτσι, χάρη στην αντιπάθεια ενός καστοριανού Ελληνοεβραίου προς την αρχαία ελληνική, αλλά και τη λογία γλώσσα των βυζαντινών, έχουμε σήμερα στα χέρια μας το πρώτο χρονολογικά κείμενο της δημοτικής.

Πριν κλείσω την αναφορά μου στον "*δημοτιστή*" Ελληνοεβραίο της μεσαιωνικής Καστοριάς Tobia Ben Eliezer, πρέπει να σημειώσω και τα εξής: Ενώ η γλώσσα του αξιόλογου υπομνήματός του στην Πεντάτευχο είναι ελληνική, η ακριβής μορφή του κειμένου του είναι πολύ δύσκολο να αποκατασταθεί, επειδή χρησιμοποιήθηκε το εβραϊκό αλφάβητο, που είναι ανεπαρκέστατο για την απόδοση της ελληνικής γλώσσας. Κατά την γνώμη μου, αυτή η επιλογή του εβραϊκού αλφαβήτου για την απόδοση ελληνικού κειμένου, ήταν επιλογή ανάγκης. Ο Tobia αναγκάστηκε να χρησιμοποιήσει το εβραϊκό αλφάβητο, επειδή οι Ιουδαίοι της Καστοριάς ομιλούσαν μεν την ελληνική γλώσσα, γνώριζαν όμως αποκλειστικά την εβραϊκή γραφή, αφού είχαν φοιτήσει μόνο σε ιουδαϊκό σχολείο.

Από τα παραπάνω, εύκολα μπορούμε να συμπεράνουμε, ότι μια έκδοση σήμερα του εν λόγω υπομνήματος απαιτεί γνώσεις, κόπους κι έξοδα. Ας ευχηθούμε να βρεθεί σύντομα ο ειδικός επιστήμονας που θα κάνει τη μεταγραφή του κειμένου στην ελληνική γραφή και την κριτική έκδοσή του.

Βιβλιογραφία: 1) R. Browning: Μακεδονία, 2) J. Perles: "Jüdisch - byzantinische Beziehungen", BZ (1893) 574 - 75".

Κοινότητας, ως επίσης και η Λέσχη, αποτελούμενη από τρεις μεγάλες αίθουσες, όπου σύχναζαν καθημερινά και ειδικότερα τις γιορτές, τόσο οι νέοι όσο και οι πιο ηλικιωμένοι. Οι ασχολίες, βεβαίως, ήταν ανάλογα με τις ηλικίες, όπου οι γεροντότεροι έπαιζαν χαρτιά, τάβλι, μπιλιάρδο, οι δε νέοι είχαν κοινωνικές συγκεντρώσεις, χορούς, συζητήσεις κ.λπ. Το νεκροταφείο της Καβάλας σώζεται μέχρι σήμερα.

Όλα τα κοινοτικά κτίρια - συναγωγή, σχολεία, λέσχη - ήταν ιδιοκτησία της Κοινότητας. Η Κοινότητα είχε και άλλα ιδιόκτητα ακίνητα, δωρεές των μελών της και των οποίων τα έσοδα ήταν για την περιθαλψη των απόρων και τις άλλες κοινοτικές δράσεις και προγράμματα.

Υπήρχε και Σιωνιστική Κίνηση και κάθε σπίτι είχε το κουτάκι του Κέρεν Καγιέμετ. Στις 10 Μαΐου 1941 η Καβάλα κατελήφθη από τους Γερμανούς, οι οποίοι την παρέδωσαν στους Βουλγάρους. Με την κατάληψη της πόλης από τους Βουλγάρους άρχισε και ο εκβουλαρισμός της περιοχής. Η βουλγαρική γλώσσα έγινε υποχρεωτική. Οι ταμπέλες των καταστημάτων είχαν βουλγαρικές και ελληνικές επιγραφές, επιβολή στους καταστηματάρχες να έχουν Βουλγάρους συνεταίρους και με διάφορους τρόπους γινόταν οικειοποίηση της ελληνικής περιουσίας.

Όρισαν καινούργιο Κοινοτικό Συμβούλιο και επέβαλαν εγγραφή όλων των Εβραίων με βουλγαρικά στοιχεία πλέον. Όλοι οι Εβραίοι υποχρεώθηκαν να δηλώσουν και να παραδώσουν τα τιμαλφή των στην Τράπεζα της Βουλγαρίας, όπου συσχευάστηκαν με την αναγραφή του ονόματος των καταθετών. Καταθέσαμε τα πιο ευτελή σε αξία τιμαλφή. Και τι ειρωνία, μετά τον πόλεμο αυτά επιστράφησαν στην Τράπεζα της Ελλάδος, από όπου τα παρέλαβε ο ΟΠΑΙΕ και τα παρέδωσε στους δικαιούχους. Για τα τιμαλφή που δεν βρέθηκαν κληρονόμοι, παρεδόθησαν στο Εβραϊκό Μουσείο Αθηνών.

Η προσπάθεια εκβουλαρισμού του πληθυσμού δεν είχε επιτυχία στους Εβραίους. Σε μια δεδομένη στιγμή ζήτησαν οι βουλγαρικές αρχές από τους νέους Εβραίους να συνεργαστούν μαζί τους στην εξεύρεση των εγκαταλελειμμένων από τους Έλληνες Χριστιανούς διαμερισμάτων, για να τα οικειοποιηθούν. Οι νέοι τότε πήγαν στον **Αρχιεπίσκοπο Μόλχο** για να τον συμβουλευτούν. Δεν θα ξεχάσω την απάντηση του σοφού αυτού ανθρώπου: *"Δεν μπορώ να σας πω κάντε αυτό ή εκείνο, πάντως στον περασμένο πόλεμο, πάλι επί Βουλγαρικής κατοχής, εγώ σκούπιζα τους δρόμους της πόλης"*. Αυτό ήταν αρκετό για να αρνηθούμε κάθε συνεργασία, κάτι εξάλλου που κανείς δεν ήθελε και ήμασταν έτοιμοι να υποστούμε τις συνέπειες της άρνησής μας.

Μετά λίγους μήνες καμιά σαρανταριά νέοι πιάστηκαν και στάλθηκαν στη Βουλγαρία σε στρατόπεδα εργασίας. Για την ιστορία, προτού πάρουν τους νέους στα έργα την 1η Σεπτεμβρίου 1941, ο

Εσωτερική άποψη της Συναγωγής Καβάλας.

Δαβίδ Εσκεναζή καταδικάστηκε από βουλγαρικό στρατοδικείο ως εργαζόμενος ενάντια στη βουλγαρική κυβέρνηση και μεταφέρθηκε στις φυλακές της πόλης Πλέβνα της Βουλγαρίας. Απελευθερώθηκε με την είσοδο των ρωσικών στρατευμάτων στη Βουλγαρία και επέστρεψε σώος στην Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 1945.

Στις 4 Μαρτίου 1943 μάζεψαν τους εναπομείναντες Εβραίους, 1.800 περίπου, και τους μετέφεραν με τρένα στο λιμάνι **Λομ** (Βουλγαρία). Εβραίοι της Βουλγαρίας πήγαν στο Λομ και τους προσέφεραν κάθε δυνατή βοήθεια. Από τότε και ύστερα τα ίχνη τους χάνονται. Κανένας δεν επέστρεψε για να έχουμε μια θετική μαρτυρία για το πού χάθηκαν. Δυστυχώς, μαζί τους χάθηκαν και ορισμένοι νέοι απ' αυτούς που δούλευαν στα στρατόπεδα εργασίας, διότι όταν περνούσαν τα τρένα με τους πολλούς, το έσκασαν από το στρατόπεδο και ανέβηκαν στα τρένα που περνούσαν από εκεί νομιζοντας ότι θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους συγγενείς τους, αν ήταν κοντά τους. Οι υπόλοιποι από τα στρατόπεδα εργασίας γύρισαν σώοι μετά την απελευθέρωση στην Ελλάδα.

Θα ήθελα να αναφέρω, ότι προτού μάζεψουν τους Εβραίους από την Καβάλα, ήρθε ο Βούλγαρος αρχιεπίσκοπος σε μια προσπάθεια να τους σώσει. Δυστυχώς, δεν τα κατάφερε.

Η μεταπολεμική Κοινότητα της Καβάλας αριθμούσε περίπου καμιά σαρανταριά άτομα, από αυτούς άλλοι είχαν επιστρέψει από τα στρατόπεδα εργασίας της Βουλγαρίας, άλλοι από τα βουνά και άλλοι που ήσαν κρυμμένοι. Σήμερα η Κοινότητα βρίσκεται εν αδρανεία".

τους συγκέντρωσαν, τους έκλεισαν σ' ένα καπνομάγαζο και μετά από μια εβδομάδα τους οδήγησαν στο σιδηροδρομικό σταθμό και από εκεί στη Γερμανία για εξόντωση.

Στό δρόμο που τους πήγαιναν, κάποια **Στέλλα** η οποία στην επανάσταση του 1935 είχε χάσει το πόδι της από βομβαρδισμό και κυκλοφορούσε με πατερίτσα, φώναζε η καημένη: "Ε χριστιανοί, εσείς δεν είδατε το Χριστό που τον σταύρωσαν, θα δείτε εμάς που θα μας σταυρώσουν".

Φίλο είχα επίσης τον **Αλμπέρτο Πρίσαναλη**, που σώθηκε επειδή είχε γίνει αντάρτης στη Νιγκρίτα".

ΚΑΒΑΛΑ

Μία από τις ωραιότερες πόλεις της Ανατολικής Μακεδονίας

Εξωτερική άποψη της Συναγωγής Καβάλας.

Ο κ. **Δαβίδ Εσκεναζής** - Αθήνα γράφει:

Η Εβραϊκή Κοινότητα της πόλης αυτής αριθμούσε προπολεμικά 2.100 μέλη και ως επί το πλείστον η ασχολία των μελών της ήταν το εμπόριο, βιοτέχνες και καπνεργάτες.

Οι Εβραίοι της Καβάλας ζούσαν παραδοσιακά εβραϊκή ζωή. Η συναγωγή γέμιζε το Σάββατο και προπαντός τις μεγάλες εορτές. Οι γυναίκες στα σπίτια ετοίμαζαν πάντα παραδοσιακά το Σαμπάτ περιμένοντας που θα έρθει ο άντρας και τα παιδιά από τη συναγωγή. Ο αρχираββίνος, ο **Χαχάμ Αβραάμ Μόλχο**, φυσιογνωμία πατριαρχική όσο και σοφή, λειτουργούσε στις μεγάλες γιορτές. Στην Κοινότητα είχαμε κι τον **Ραββίνο Αζουβή**, ως και τον δάσκαλο **Χαχάμ Ισχακ** που παρέδιδε θρησκευτικά σε πολλά παιδιά στα σπίτια και προετοίμαζε τ' αγόρια για το Μπαρ Μιτβά.

Η Κοινότης Καβάλας είχε και εξετάξιο Δημοτικό σχολείο στην οδό Πτολεμαίου, διευθυνताί ήταν πρώτα ο κ. **Δ. Σαραγούσης** και μετά ο κ. **Αλμπέρτο Σαφάν**, οι οποίοι ήταν και δάσκαλοι των Γαλλικών. Είχαμε, επίσης, και άλλους Εβραϊκοδιδασκάλους, όπως ο υιός του αρχираββίνου του Βόλου κ. **Πέσσαχ** και ο κ. **Περέζ**. Άλλοι δάσκαλοι ήταν Χριστιανοί. Από το σχολείο αυτό αποφοίτησαν ο κ. **Μωΰς Πέσσαχ** (προπολεμικά πρόεδρος της Κοινότητας Καβάλας), **Σαλβατόρ Σαλομών**, **Λεών Βαρών**, **Δαβίδ Εσκεναζής** και άλλοι, οι οποίοι μεταπολεμικώς πρόσφεραν τις υπηρεσίες των για την αναστήλωση της Εβραϊκής Κοινότητος των Αθηνών. Πρόεδρος της Κοινότητας Καβάλας τα τελευταία προπολεμικά χρόνια ήταν ο κ. **Μεναχέμ Εσκεναζή**, ο οποίος έχαιρε μεγάλης εκτιμήσεως τόσο στον εβραϊκό όσο και στον χριστιανικό πληθυσμό της πόλης. Ήταν μέλος του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου και πλάκα ανηρτημένη μπροστά στο Εμπορικό Επιμελητήριο, που σώζεται και σήμερα, φέρει το όνομά του.

Δίπλα στη συναγωγή ήταν και τα γραφεία της

Κοινότητας, ως επίσης και η Λέσχη, αποτελούμενη από τρεις μεγάλες αίθουσες, όπου σύχναζαν καθημερινά και ειδικότερα τις γιορτές, τόσο οι νέοι όσο και οι πιο ηλικιωμένοι. Οι ασχολίες, βεβαίως, ήταν ανάλογα με τις ηλικίες, όπου οι γεροντότεροι έπαιζαν χαρτιά, τάβλι, μπιλιάρδο, οι δε νέοι είχαν κοινωνικές συγκεντρώσεις, χορούς, συζητήσεις κ.λπ. Το νεκροταφείο της Καβάλας σώζεται μέχρι σήμερα.

Όλα τα κοινοτικά κτίρια - συναγωγή, σχολεία, λέσχη - ήταν ιδιοκτησία της Κοινότητας. Η Κοινότητα είχε και άλλα ιδιόκτητα ακίνητα, δωρεές των μελών της και των οποίων τα έσοδα ήταν για την περιθαλψη των απόρων και τις άλλες κοινοτικές δράσεις και προγράμματα.

Υπήρχε και Σιωνιστική Κίνηση και κάθε σπίτι είχε το κουτάκι του Κέρεν Καγιέμετ. Στις 10 Μαΐου 1941 η Καβάλα κατελήφθη από τους Γερμανούς, οι οποίοι την παρέδωσαν στους Βουλγάρους. Με την κατάληψη της πόλης από τους Βουλγάρους άρχισε και ο εκβουλαρισμός της περιοχής. Η βουλγαρική γλώσσα έγινε υποχρεωτική. Οι ταμπέλες των καταστημάτων είχαν βουλγαρικές και ελληνικές επιγραφές, επιβολή στους καταστηματάρχες να έχουν Βουλγάρους συνεταιρούς και με διάφορους τρόπους γινόταν οικειοποίηση της ελληνικής περιουσίας.

Όρισαν καινούργιο Κοινοτικό Συμβούλιο και επέβαλαν εγγραφή όλων των Εβραίων με βουλγαρικά στοιχεία πλέον. Όλοι οι Εβραίοι υποχρεώθηκαν να δηλώσουν και να παραδώσουν τα τιμαλφή των στην Τράπεζα της Βουλγαρίας, όπου συσχευάστηκαν με την αναγραφή του ονόματος των καταθετών. Καταθέσαμε τα πιο ευτελή σε αξία τιμαλφή. Και τι ειρωνία, μετά τον πόλεμο αυτά επιστράφησαν στην Τράπεζα της Ελλάδος, από όπου τα παρέλαβε ο ΟΠΑΙΕ και τα παρέδωσε στους δικαιούχους. Για τα τιμαλφή που δεν βρέθηκαν κληρονόμοι, παρεδόθησαν στο Εβραϊκό Μουσείο Αθηνών.

Η προσπάθεια εκβουλαρισμού του πληθυσμού δεν είχε επιτυχία στους Εβραίους. Σε μια δεδομένη στιγμή ζήτησαν οι βουλγαρικές αρχές από τους νέους Εβραίους να συνεργαστούν μαζί τους στην εξεύρεση των εγκαταλελειμμένων από τους Έλληνες Χριστιανούς διαμερισμάτων, για να τα οικειοποιηθούν. Οι νέοι τότε πήγαν στον **Αρχι-ραββίνο Μόλχο** για να τον συμβουλευτούν. Δεν θα ξεχάσω την απάντηση του σοφού αυτού ανθρώπου: *"Δεν μπορώ να σας πω κάντε αυτό ή εκείνο, πάντως στον περασμένο πόλεμο, πάλι επί Βουλγαρικής κατοχής, εγώ σκούπιζα τους δρόμους της πόλης"*. Αυτό ήταν αρκετό για να αρνηθούμε κάθε συνεργασία, κάτι εξάλλου που κανείς δεν ήθελε και ήμασταν έτοιμοι να υποστούμε τις συνέπειες της άρνησής μας.

Μετά λίγους μήνες καμιά σαρανταριά νέοι πιάστηκαν και στάλθηκαν στη Βουλγαρία σε στρατόπεδα εργασίας. Για την ιστορία, προτού πάρουν τους νέους στα έργα την 1η Σεπτεμβρίου 1941, ο

Εσωτερική άποψη της Συναγωγής Καβάλας.

Δαβίδ Εσκεναζή καταδικάστηκε από βουλγαρικό στρατοδικείο ως εργαζόμενος ενάντια στη βουλγαρική κυβέρνηση και μεταφέρθηκε στις φυλακές της πόλης Πλέβνα της Βουλγαρίας. Απελευθερώθηκε με την είσοδο των ρωσικών στρατευμάτων στη Βουλγαρία και επέστρεψε σώος στην Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 1945.

Στις 4 Μαρτίου 1943 μάζεψαν τους εναπομείναντες Εβραίους, 1.800 περίπου, και τους μετέφεραν με τρένα στο λιμάνι **Λομ** (Βουλγαρία). Εβραίοι της Βουλγαρίας πήγαν στο Λομ και τους προσέφεραν κάθε δυνατή βοήθεια. Από τότε και ύστερα τα ίχνη τους χάνονται. Κανένας δεν επέστρεψε για να έχουμε μια θετική μαρτυρία για το πού χάθηκαν. Δυστυχώς, μαζί τους χάθηκαν και ορισμένοι νέοι απ' αυτούς που δούλευαν στα στρατόπεδα εργασίας, διότι όταν περνούσαν τα τρένα με τους πολλούς, το έσκασαν από το στρατόπεδο και ανέβηκαν στα τρένα που περνούσαν από εκεί νομιζοντας ότι θα μπορούσαν να βοηθήσουν τους συγγενείς τους, αν ήταν κοντά τους. Οι υπόλοιποι από τα στρατόπεδα εργασίας γύρισαν σώοι μετά την απελευθέρωση στην Ελλάδα.

Θα ήθελα να αναφέρω, ότι προτού μαζεύσουν τους Εβραίους από την Καβάλα, ήρθε ο Βούλγαρος αρχιεπίσκοπος σε μια προσπάθεια να τους σώσει. Δυστυχώς, δεν τα κατάφερε.

Η μεταπολεμική Κοινότητα της Καβάλας αριθμούσε περίπου καμιά σαρανταριά άτομα, από αυτούς άλλοι είχαν επιστρέψει από τα στρατόπεδα εργασίας της Βουλγαρίας, άλλοι από τα βουνά και άλλοι που ήταν κρυμμένοι. Σήμερα η Κοινότητα βρίσκεται εν αδρανεία".

Πίνακας που απεικονίζει την οδό Σπάρτης της Θεσσαλονίκης, όπου βρισκόταν η Συναγωγή Καράσσο το 1930.

Ο κ. **Ι. Κάστρο** - Θεσσαλονίκη γράφει:

Στις συνοικίες της Θεσσαλονίκης, όπου μετά έγινε το γκέτο, δεν εξαφανίστηκε μόνον η εβραϊκή παρουσία και οι πλανόδιοι που διαλαλούσαν την πραγματία τους στα ισπανικά, όπως "μπρίσκος δε λα σαλού μπουένα" (ροδάκινα της καλής υγείας), "καλαβάσα κον ραέρ μπαραμπέ" (κολοκύθα δια γλυκό και τριμμένη) κ.λπ., αλλά δυστυχώς εξαφανίστηκαν και οι συναγωγές και όλοι οι θρήσκοι που φορούσαν πάντα μαύρα ρούχα και ειδικά καπέλα, αυτοί που δεν θα ξανασυναντήσουμε πια σε καμιά χώρα.

Βλέπουμε στην εικόνα ότι κατευθύνονται προς τη Συναγωγή για την βραδινή προσευχή, όμως όταν ήταν Παρασκευή ο Σαμιάς της συναγωγής περνούσε προηγούμενος από τα σπίτια των Ιουδαίων και κτυπούσε τις πόρτες φωνάζοντας "Ασενντέρ και για ες τάδρε" (ανάψτε διότι είναι κι όλας αργά).

Όταν έβλεπα έναν θρήσκο από μακριά, έτρεχα να του φιλήσω το χέρι, τόσο μεγάλη ήταν η εκτίμησή μου. Οι ευχές τους προς εμέ αποδείχθηκαν σωτήριες, αλλά δυστυχώς αυτοί όλοι είχαν άσχημο τέλος. Τους στίβαζαν στα βαγόνια μαζί με τους σακάτηδες του ιταλικού πολέμου και όταν φθάσανε στον προορισμό, τους κατέβασαν οι δήμιοι Γερμανοί με κλωτσιές κατευθείαν στα φορτηγά με προορισμό το θάνατο.

ΠΑΤΡΑ

Η "τεβά" (χώρος της Συναγωγής απ' όπου αναγιγνώσκεται η Τορά) της Συναγωγής Πάτρας πριν από την κατεδάφιση.

Εβραϊκές οικογένειες στην Πάτρα

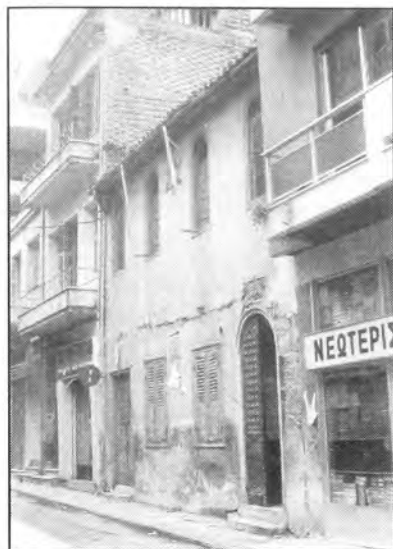
Ο κ. **Σπύρος Λουκόπουλος** - Πάτρα γράφει:

Στην έρευνα που κάνετε για τους Ισραηλίτες της Πάτρας, θα ήθελα να σας πληροφορήσω για μερικά ονόματα που θυμάμαι.

Στην περιοχή σχολείου Αρσακείου κατοικούσαν οι οικογένειες: **Βελέλη**, οι αδελφοί **Ισαάκ** και **Αβραάμ Μάτσα**, η οικογένεια **Σαμουήλ Αλμπάλα** και οικογένεια **Μόρδου**.

Σ' άλλο σημείο της πόλης κατοικούσαν οι οικογένειες **Ιωχανά** και **Βιτάλ**. Από αυτούς, οι περισσότεροι ήσαν έμποροι υφασμάτων, ο **Μόρδος** έμπορος φιλικών. Ο **Σαμουήλ Αλμπάλας** (γείτονάς μας) ήταν παραγγελιοδόχος και εκτελούσε χρέη ραββίνου στη

Εξωτερική άποψη της Συναγωγής Πάτρας (1979).

Συναγωγή, που ήταν στην οδό Παντανάσσης και τώρα έχει γίνει πολυκατοικία. Ο **Σαμουήλ Αλμπάλας** πέθανε στην Πάτρα. Οι περισσότεροι επέζησαν και έφυγαν για την Αμερική (ο κ. **Αλμπάλα**) και άλλοι στο Ισραήλ. Από ό,τι μάθαμε, σκοτώθηκε στη μάχη και ένας γιος του Ισαάκ Μάτσα, ο Λάζαρος.

Οι περισσότεροι ήταν καλά αποκαταστημένοι και πολύτεκνοι και αγαθοί άνθρωποι. Είχαμε πολύ καλές σχέσεις σαν γείτονες και στις νηστείες έφερναν από το Ισραήλ (;) άζυμον άρτον (ματσές τις λέγαμε).

Στο 1ο Δημοτικό Νεκροταφείο υπάρχει τμήμα όπου είναι θαμμένοι οι θανόντες Ισραηλίτες της Πάτρας. Αργότερα θα πάω εκεί και θα κοιτάξω αν υπάρχουν ονόματα στους τάφους, τα οποία και θα σας στείλω.

Για την οικογένεια **Βελέλη** ακούσαμε πως τους συνέλαβαν οι Γερμανοί (δεν πρόφτασαν να κρυφτούν), τους πήγανε στη Γερμανία και από τότε χάθηκαν τα ίχνη τους. Ειπώθηκε πως τους σκότωσαν".

ΞΑΝΘΗ

Συμμετοχή στο καπνεμπόριο

Από το βιβλίο του κ. **Στέφανου Ιωαννίδη** "Ξάνθη 1870 - 1940" (Ξάνθη 1990) παραλαμβάνουμε τα εξής στοιχεία:

■ άνθη. Κάτοικοι άρρενες 18.335, Θήλειες 15.577, Σύνολο 35.912. Η Ξάνθη, πρωτεύουσα του ομώνυμου Δήμου και επαρχίας, ευρίσκεται εις το μέσον ωραίων και μεγάλων κήπων και

εις το βορειότερον μέρος της ευφορωτάτης πεδιάδος Χρυσουπόλεως "Σαρή Σαμπάν" και τα άκρα δε του νοτίου συγκροτήματος της Ροδόπης...

Έχει Αρμενικήν, Τουρκικήν και Ισραηλιτικήν κοινότητα, αξίαν λόγου βιομηχανοποίησιν σιγαρέττων και εργοστάσια κατεργασίας και επεξεργασίας καπνού, εννέα εν όλω ορθοδόξους εκκλησίας

Εξωτερική άποψη της Συναγωγής Ξάνθης.

και τρία γραφικά επί των υψωμάτων της Ροδόνης μοναστήρια, εκ των οποίων τα δύο χρησιμοποιούνται ως Εθνικόν Ορφανοτροφείον, Γυμνάσιον, επτά Δημοτικά Σχολεία, 4 νηπιαγωγεία, ένα αρμενικόν, 1 Ισραηλιτικόν, μίαν αρμενικήν εκκλησίαν, μίαν συναγωγήν, τουρκικά τεμένη και 4 σχολεία..."

(Από το βιβλίο του **Αλ. Ι. Μισεντζή**, "Τενικός οδηγός νομού Ροδόνης 1934 - 1936", 1734 - 1936).

Καπνοβιομηχανικός οίκος Δαυίδ Ιωσήφ Αρδίτη εν Ξάνθη

Εκτός των καπνεμπορικών οίκων οίτινες ασχολούνται εν Ξάνθη εις την συσκευήν και επεξεργασίαν των φύλλων καπνού προς εξαγωγήν, ακμάζει εν τη πόλει ταύτη και η καπνοβιομηχανία της οποίας κυριώτατοι αντιπρόσωποι είναι τα εργοστάσια του κ. **Δαυίδ Ιωσήφ Αρδίτη**.

Ο κ. Αρδίτης εκ Καβάλας καταγόμενος εσπούδασεν εις τα ελληνικά σχολεία της πόλεως ταύτης, μετά δε το πέρας των σπουδών του επεδόθη εις τον εμπορικόν κλάδον και δη εις την εμπορίαν των φύλλων καπνού εργασθείς το πρώτον εις την καπνεμπορικήν Εταιρείαν Χέρτσουκ, της οποίας διευθυντής μεν ήτο ο Αδόλφος Βήξ και συνδιευθυντής ο Α. Κούφλερ.

Κατά τον Βαλκανικόν πόλεμον τω 1913 ευρίσκομεν τον Δαυίδ Ι. Αρδίτην διευθυντήν της Sociéte Anonyme d' Outre Mer μέχρι του 1918, η τάσις του όμως ήτο να ιδρύσῃ ἴδιον καπνοβιομη-

χανικόν οίκον και επί τέλους επληρώθη το όνειρόν του τούτο σήμερον δε είναι ιδιοκτήτης και διευθυντής του πρώτου εν Ξάνθη Καπνεργοστασίου.

Τω 1918 ιδρύθη το πρώτον μικρόν εργοστάσιον, ο δε οίκος Αρδίτη επί της διασυμμαχικής κατοχής της Δυτικής Θράκης είχε το μονοπώλιον εν τη προμηθεία του καπνού και σιγαρεττων. Το μικρόν εργοστάσιον ολίγον κατ' ολίγον ηυξήθη εις το σημερινόν πρώτης τάξεως τοιοῦτον, το οποίον ήδη περιλαμβάνει τέσσαρας σιγαροποιητικές μηχανάς και παράγει 800 χιλιάδας σιγαρέττα ημερησίως.

Εξαγωγή. Τα προϊόντα του Οίκου Αρδίτη συνιστάμενα κυρίως εις τα θαυμάσια αυτού σιγαρέττα εξαγονται εις Αίγυπτον, Βέλγιον, Γερμανίαν, είναι δε πανταχού περιζήτητα δια την ποιότητά των.

Κοινωνική δράσις. Ο κ. Αρδίτης δεν είναι μόνον ο ρέκτης βιομήχανος ο τείνων προς την πρόοδον, έχει να επιδείξῃ και κοινωνικήν δράσιν τιμώσαν τόνον αυτόν ως και την πόλιν εν τη οποία είναι εγκατεστημένος. Μεταξύ των πρώτων δραστηρίως εργάζεται και οικονομικώς ενισχύει την Ισραηλιτικήν Κοινότητα της οποίας τυγχάνει πρόεδρος, μετ' ευχαριστήσεως δε είδομεν τα εγκαίνια της συναγωγής και σχολής δια τους μικρούς μαθητάς οίτινες ούτω καταλλήλως εκπαιδευόμενοι αποβαίνουν σπουδαιοί συντελεσταί της κοινωνικής προόδου και εξελίξεως. Επίσης, ο κ. Αρδίτης είναι σύμβουλος παρά τω εν Ξάνθη υποκαταστήματι της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος.

Ατυχώς και παρά τω βιομηχάνω τούτω όπως και παρά τοις άλλοις ανεξαιρέτως ευρίσκομεν παράπονα δίκαια προερχόμενα εκ κυβερνητικής α-

στοχίας. Το σιγαρόχαρτο της β' ποιότητος ή δεν είναι καλό ή δεν υπάρχει και αν μεν συμβαίνει το πρώτον, ο βιομήχανος ζημιούται διττώς διότι αγοράζει πράγμα άχρηστον και καταστρέφει συγχρόνως την καλήν ποιότητα των προϊόντων του. Ελπίζομεν ότι θα δοθῇ η δέουσα προσοχή υπό των κυβερνώντων εις τα δίκαια παράπονα των βιομηχάνων μας.

Ι. Χατζηγιάννου

(Από το **Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκπαιδευτικής 1821 - 1925 - Η χρυσή Βίβλος του Ελληνισμού**, τόμος β' μέρος β', εκδόσεις Ιω. Χατζηγιάννου, έτος 1925, σελ. 253)

THE COMMERCIAL COMPANY OF SALONICA LIMITED

Ο ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΣ ΚΑΠΝΕΜΠΟΡΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΕΔΡΑ ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ

Γενικός Διευθυντής

ΕΡΡΙΚΟΣ ΜΙΣΡΑΧΗ

"The Commercial Company of Salonica Limited", διαφήμιση της εποχής.

Α.Δ.Χ. Θράκης - Δ.Χ. Ροδόπης
ΤΜΗΜΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΞΑΝΘΗΣ
ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

εμφαίνουσα τας καπνικές επιχειρήσεις Ξάνθης, τους Δ/τάς αυτών ως και τους αριθμούς τηλεφώνου

α/α	Τίτλος εταιρείας	Όνομα Διευθυντού	Αριθ.τηλεφ.
1.	Κομερσιάλ οφ Σαλόνικα	Περαχιάς Γιουδά	1-35
2.	Ολλανδική Εταιρεία Ακα	Στογιάνωφ Ι.	83
3.	Χαμδη Μπέης	Χαμδη Μπέης	1-86
4.	Σουλεϋμάν Φαϊκ	Σουλεϋμάν Φαϊκ	1-53
5.	Μάρκος Μπεχάρ	Μάρκος Μπεχάρ	1-47
6.	Ιράμ Σουλεϋμάν	Ιράμ Σουλεϋμάν	80
7.	Βαληξόγλου Αλέξανδρος	Βαληξόγλου Αλέξανδρος	19
8.	Ανάργυρος Σιγάλας	Ανάργυρος Σιγάλας	1-10
9.	Μπιζιριάν Μεμέτ	Μπιζιριάν Μεμέτ	1-58
10.	Έρμαν Σπήρερ	Ιατρίδης Απόστολος	1-16
11.	Ταχίρ Εφένδης	Ταχίρ Εφένδης	
12.	Ευρωπαϊκή Εταιρεία Καπνών	Καμπώνης Νικόλαος	82
13.	Συν/σμός Αλληλοβοήθεια	Βλάσιος Ιωαννίδης	
14.	Σοσιέτε Ανωνύμ ντε Τάμπα Ντοριάν	Δ. Αρδίτης	55
15.	Δ. Αρδίτης	Δ. Αρδίτης	1-51
16.	Πάυλος Ζουλιάμης	Π. Ζουλιάμης	1-59
17.	Παπαστράτου Αδελφοί	Β. Τριανταφύλλου	63
18.	Χρήστος Χρησιδής	Χ. Χρησιδής	1-3
19.	Ν. Μάγερ	Π. Τριανταφυλλίδης	1-21
20.	Χολτάκ	Ριζά Μπέης	
21.	Αυστροελληνική	Ναρίας Γιακώβ	69
22.	Μισσιριάν Αδελφοί	Μανουκιάν Α.	
23.	Φράγκο Αμερικαίν	Παριεμιάν Κιρακός	1-30
24.	Στάνταρ Κόμπανυ	Ν. Παπαδόπουλος	1-32
25.	Γκλεν Τομπάκο Κόμπανυ	Αμεντέ Ότόννυ	1-31
26.	Αμερικαν Τομπάκο Κόμπανυ	Καραδημογλου Φωκίων	1-30
27.	Ένωσις Συν/σμων Ξάνθης	Αν. Βάσσος	68
28.	Ν. Σταματίου	Ν. Σταματίου	1-23
29.	Ιταλικόν Μονοπώλιον	Φραγκίσκος Βαρθολομαίος	1-91
30.	Ιωάννης Περβανάς	Ι. Περβανάς	
31.	Γρηγόριος Γρηγοριάδης	Αλφρέδος Αδαμαντιάδης	65
32.	Υιοί Δερμεντζόγλου	Τσαβδάρογλου Ι.	1-25
33.	Ν. Μωραΐτης	Ν. Μωραΐτης	1-50
34.	Χαράλαμπος Βόγιας	Χ. Βόγιας	
35.	Μόσχος και Καρατσώλης	Καρατσώλης	
36.	Τζων Πέρβου	Τζων Πέρβου	
37.	Αδελφοί Αλατζίδη	Αλατζίδης Π.	1-73
38.	Χιλμή Χαλήλ	Χιλμή Χαλήλ	
39.	Κωνσταντινίδη Αδελφοί	Α. Ηλιάδης	
40.	Πλατωνίδης Δημήτριος	Δ. Πλατωνίδης	
41.	Αριστείδης Φωκίων	Αριστείδης Φωκίων	1-24
42.	Ορφανίδης και Μπέλλος	Ορφανίδης	59
43.	Α.Ε. Εξαγωγής Ελλ. Καπνών	Πλαστήρας Γ.	1-41
44.	Γκέρυ Τομπάκο Κόμπανυ	Τόρνερ Β.	1-70
45.	Μπινόπουλος Μ.	Μπινόπουλος	1-11
46.	Β.Π. Ζηρίνης	Παπαδόπουλος Γεώργιος	1-56
47.	Χουσεϊν Χαλήλ	Χουσεϊν Χαλήλ	
48.	Δ. Κανταρτζής	Δ. Κανταρτζής	
49.	Χατζή Σουλεϋμάν Μεμέτ Αδής	Σουλεϋμάν Αδής	1-92
50.	Ζαφειρίου και Πάγγαλος	Πάγγαλος Ι.	
51.	Μεμέτ Κασάπ	Μεμέτ Κασάπ	
52.	Σιακίρ Μουσταφά	Σιακίρ Μουσταφά	
53.	Χουσεϊν Μπέης	Χουσεϊν Μπέης	
54.	Κοϊδης Νικόλαος	Κοϊδης Νικόλαος	
55.	Μουμδη Ζαδέ και Σία	Ριζά Μπέης	

Ακριβές αντίγραφον   Εν Ξάνθη τη 8η Απριλίου 1929

* Στον παραπλεύρως πίνακα αναφέρονται οι κατωτέρω καπνικές επιχειρήσεις που ανήκαν σε Εβραίους:

- "Κομερσιάλ οφ Σαλόνικα", διευθυντής Γιουδά Περαχιάς
- Μάρκος Μπεχάρ
- "Σοσιέτε Ανωνύμ ντε Ταμπάκ Ντοριάν", Δ. Αρδίτης
- "Αυστροελληνική", Ναρίας Γιακώβ.

Εβραϊκά έντυπα

Το «Ισραήλ», ένα σιωνιστικό περιοδικό της Θεσσαλίας που έβγαινε επί πέντε χρόνια από τον Νοέμβριο του 1917. Εδώ το 7ο τεύχος (Μαΐου 1919)

Από το βιβλίο της κας **Νίτσας Κολιού** "Τυπο - φωτο - γραφικό πανόραμα του Βόλου", τόμος Α' (1991), παραλαμβάνουμε τα παρακάτω στοιχεία:

“Ένα πανθεσσαλικό σιωνιστικό περιοδικό

Είχαν και οι Εβραίοι της Θεσσαλίας το περιοδικό τους προς το τέλος της β' δεκαετίας του αιώνα μας. Ο τίτλος του «**Ισραήλ**» και η ταυτότητά του: “Μηνιαίο Σιωνιστικό περιοδικό. Εκδίδεται υπό των Σιωνιστικών Συλλόγων Τρικάλων - Λαρίσης - Βόλου. Διευθύνεται υπό Επιτροπής εκ συνεργατών”.

Το «Ισραήλ» τυπωνόταν διαδοχικά στα Τρίκαλα, τη Λάρισα και το Βόλο από τον Νοέμβριο του 1917. Στο Βόλο τυπωνόταν στο τυπογραφείο Παρασκευοπούλου. Η ζωή του κράτησε πέντε χρόνια.

Στην επιτροπή των υπευθύνων του περιοδικού μετείχαν οι **Γιομτώβ Γιακοέλ, Ασέρ Μωυσή, Γεουδά Ματαθία** και άλλοι.

Ανταποκριτές στα Ιεροσόλυμα και τη λοιπή τότε Παλαιστίνη ήταν οι Βολιώτες αδελφοί **Ιωσήφ και Συμεών Μ. Πέσσαχ**, φοιτητές την εποχή εκείνη του Πανεπιστημίου της εβραϊκής γλώσσας και φιλολογίας. Στην Κατοχή τα δυο αδελφία, εγκατεστημένα πλέον στη Θεσσαλονίκη, συλληφθήσαν από τους Ναζίστες και στη συνέχεια εξοντώθηκαν με τις οικογένειές τους τον Απρίλη του 1943 στο Άουσβιτς της Πολωνίας.

Ο Αρχιεπίσκοπος Μωυσής Πέσσαχ (κέντρο) μεταβαίνων στην εκκλησία του Αγ. Νικολάου στο Βόλο, κατά τη διάρκεια εθνικής εορτής.

Δανείστηκα ένα τεύχος του «Ισραήλ» από τον Δαβίδ Πέσσαχ. Είναι το υπ' αριθμ. 7 του Μαΐου 1919. Έβγαίνει τότε το περιοδικό στα Τρίκαλα, από το τυπογραφείο της εφημερίδας “Θάρρος”. Έχει δώδεκα πυκνοτυπωμένες σελίδες με πολλά και ενδιαφέροντα θέματα, σιωνιστικού βέβαια περιεχομένου. Στο τεύχος αυτό γίνεται λόγος και για το Α' Συνέδριο των Σιωνιστικών Συλλόγων Ελλάδας που είχε πραγματοποιηθεί στη Θεσσαλονίκη στις 28 και 29 Μαΐου 1919. Εκεί έγινε πρόταση από τους αντιπροσώπους Λάρισας και Βόλου **Χαΐμ Αλχανάτι** και **Αλβέρτο Κοέν**, όπως το θεσσαλικό περιοδικό “Ισραήλ” μεταφερθεί στη Θεσσαλονίκη και αποβεί το ελληνικό όργανο της Σιωνιστικής Ομοσπονδίας.

Το συνέδριο είχε απασχολήσει και η μαζική εξόντωση χιλιάδων Εβραίων στη Βίλνα και την Ουκρανία. Η Βίλνα είναι η πρωτεύουσα της σοβιετικής σημερα Λιθουανίας, που ανήκε τότε στην Πολωνία.

Το ίδιο συνέδριο είχε εγκρίνει το παρακάτω ψήφισμα:

“Το Α' Συνέδριον των Σιωνιστών της Ελλάδος εκφράζει την ακλόνητον πεποίθησιν ότι ολόκληρος η Παλαιστίνη θα αναγνωρισθεί ως η ελεύθερα πατρίς του Εβραϊκού λαού και εύχεται συνεργασίαν και ειλικρινείς σχέσεις μεταξύ Εβραίων και Αράβων εν Παλαιστίνη επί αγαθών των δύο σημαντικών εθνών και διά την ευημερίαν της χώρας”.

Οι ευχές δηλαδή για συνεργασία και ειλικρινείς σχέσεις εκπέμπονταν και πριν από 70 χρόνια...

Το ψήφισμα υπέγραψαν και οι αντιπρόσωποι Βόλου **Μ. Κοφίνας** και **Αλβέρτος Κοέν. Ο Μωυσής ή Μαυρίκιος Κοφίνας** έμενε στο Βόλο και εδώ ασκούσε το επάγγελμα του γιατρού, αλλά τα χρόνια εκείνα είχε εκλεγεί βουλευτής Θεσσαλονίκης. Το “Ισραήλ” του Μαΐου 1919 δημοσιεύει και είδηση ότι ο βουλευτής Κοφίνας “αφίχθεις εις Αθήνας ενεργεί μετά της Σιωνιστικής Επιτροπής εισπράξεις διά την αποικίαν των Ελλήνων Ισραηλιτών εις Παλαιστίνη”.

Από ένα σύντομο βιογραφικό προκύπτει, ότι ο γιατρός Μ. Κοφίνας είχε γεννηθεί το 1871 στα Γιάννινα, αλλά στο Βόλο έζησε τα περισσότερα χρόνια. Εκτός από βουλευτής και σιωνιστικό στέλεχος, είχε διατελέσει και πρόεδρος του δημοτικού συμβουλίου Παγασών. Οι ποικίλες δραστηριότητές του αναπτύχθηκαν στην περίοδο 1902 - 1924.

Ο Μ. Κοφίνας πέθανε στο Βόλο στις 24 Απριλίου 1924. Το 1927, ύστερα από απόφαση της Σιωνιστικής Ομοσπονδίας Ελλάδος, έγινε εκταφή των οστών από το εβραϊκό νεκροταφείο Βόλου και μετακομίδη, τιμής ένεκεν, στην Παλαιστίνη, όπου σήμερα το κράτος του Ισραήλ. Εκεί έγινε με επισημότητα ο ενταφιασμός στο νεκροταφείο της Νατάνια, όπου επίσης είναι ενταφιασμένος ο ηγέτης του Σιωνιστικού Κινήματος Μαρξ Νορντάνου. Προς τιμήν του Κοφίνα ιδρύθηκε έξω από τη Νατάνια αποικία Ελληνοεβραίων που φέρει το όνομα του “Τσουρ Μωσέ” και δημιουργήθηκε το άλσος” (Σελ. 309 κ.ε.).

Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

Κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Εβραίοι απανταχού της Ευρώπης όχι μόνον υπέστησαν το Ολοκαύτωμα, το οποίο στοίχισε τη ζωή σε 6.000.000 αθώους ανθρώπους, αλλά υπέστησαν και σωρεία ταπεινωτικών διωγμών και περιορισμών. Τέτοιους περιορισμούς, ηθικού, πολιτικού και κοινωνικού χαρακτήρα, είχαν υποστεί εκτός των άλλων οι Εβραίοι της Δωδεκανήσου από την Ιταλική (φασιστική) κυβέρνηση.

Με το υπ' αριθμ. 25 Β.Δ. της 20ής Ιανουαρίου 1944, η Ιταλική κυβέρνηση απεκατέστησε τους Εβραίους σε όλα τα δικαιώματα που τους είχε αφαιρέσει. Το Β.Δ. της Ιταλικής κυβέρνησεως επεκύρωσε και ο Βρετανός Στρατιωτικός Διοικητής Δωδεκανήσου, με απόφαση που δημοσιεύτηκε στην επίσημη κυβερνητική **Εφημερίδα της Δωδεκανήσου, τόμος 1ος (1946), αρ. 1, εν Ρόδω, 28 Φεβρουαρίου 1946**, σελ. 70 κ.ε.

Αναδημοσιεύουμε το πλήρες κείμενο του Β.Δ. 25, γιατί είναι ενδεικτικό για το πόσα πολλά ανθρώπινα δικαιώματα είχε αφαιρέσει ο Ναζισμός κι ο Φασισμός από τους Εβραίους.

Ακύρωσις αντι-εβραϊκού νόμου Προκήρυξις υπ' αριθ. 15

Επειδή τα Ηνωμένα Έθνη επιθυμούν όπως εις όλα τα ελευθερωθέντα εκ της φασιστικής κυριαρχίας εδάφη οι Ισραηλίται αποκατασταθούν λαμβάνοντες όλα τα αστικά και πολιτικά των δικαιώματα,

και επειδή επί τοιαύτης προβλέψεως είναι αναγκαίον να επεκταθή εις τα κατεχόμενα εδάφη το Βασιλικόν Διάταγμα της 20ής Ιανουαρίου 1944 υπ' αριθμ. 25, εκδοθέντος υπό του Ιταλού Βασιλέως, αποκαθιστών εις όλους της Εβραϊκής φυλής τα προγενέστερά των δικαιώματα,

Δια της παρούσης προκηρύττει:

Το Βασιλικόν Διάταγμα της 20ής Ιανουαρίου 1944 υπ' αριθμ. 25, το οποίον αναφέρεται κατωτέρω, τίθεται εν ισχύ και έχει την απόλυτον δύναμιν νόμου εξασκθέντος εν τω εδάφει, από της ημερομηνίας της παρούσης και θα του δοθή η ενέργεια δια την περίοδον της κατοχής.

Βασιλικόν Διάταγμα - Νόμος υπ' αριθμ. 25 της 20ής Ιανουαρίου 1944. Όροι δια την αποκατάστασιν αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων εις Ιταλούς πολίτας και αλλοδαπούς, κηρυχθέντας Εβραϊκής φυλής ή θεωρηθέντας Εβραϊκής φυλής.

Βίκτωρ Ερμανουήλ III

Χάρτι Θεία και τη θέλησι του Έθνους Βασιλέως της Ιταλίας, Έχοντες υπ' όψιν το Β.Δ.Ν. της 5ης Σεπτεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1390,

Έχοντες υπ' όψιν το Β.Δ.Ν. της 7ης Σεπτεμβρίου 1938, υπ' αριθμ. 1381,

Έχοντες υπ' όψιν το Β.Δ.Ν. της 17ης Νοεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1728,

Έχοντες υπ' όψιν το Β.Δ.Ν. της 15ης Νοεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1779,

Έχοντες υπ' όψιν τον Νόμον της 13ης Ιουλίου 1939 υπ' αριθμ. 1024,

Έχοντες υπ' όψιν τον Νόμον της 29ης Ιουνίου 1939 υπ' αριθμ. 1054,

Έχοντες υπ' όψιν τον Νόμον της 13ης Ιουλίου 1939 υπ' αριθμ. 1055,

Έχοντες υπ' όψιν τον Νόμον της 19ης Απριλίου 1942 υπ' αριθμ. 517,

Έχοντες υπ' όψιν τον Νόμον της 9ης Οκτωβρίου 1942 υπ' αριθμ. 1420,

Έχοντες υπ' όψιν τα Άρθρα 1, 91, 155, 292, 342, 348, 404 του Α.Κ.,

Λαμβάνοντες υπ' όψιν την επείγουσαν και απόλυτον ανάγκην να αποδώσωμεν εις τους Ιταλούς πολίτας Εβραϊκής φυλής τα και πρότερον εις αυτούς ανήκοντα δικαιώματα και να επανορθώσωμεν το ταχύτερον τας σοβαράς ανισότητας ηθικού και πολιτικού χαρακτήρος δημιουργηθείσας υπό πολιτικής κατευθύνσεως αβασίμως κατευθυνθείσας εις την φυλετικήν προστασίαν,

Έχοντες υπ' όψιν το Άρθρον 18 του Νόμου της 19ης Ιανουαρίου 1939 υπ' αριθμ. 129,

Έχοντες υπ' όψιν το Β.Δ.Ν. της 30ής Οκτωβρίου 1943 υπ' αριθμ. 2Β,

Έχοντες υπ' όψιν το Β.Δ.Ν. της 10ης Νοεμβρίου 1943 υπ' αριθμ. 5Β,

Ακούσαντες του Υπουργικού Συμβουλίου,

Τη προτάσει του Προέδρου της Κυβερνήσεως, συμφωνούντων του Υπουργού επί των χαρίτων και της Δικαιοσύνης και του Υφυπουργού επί των Οικονομικών,

Απεφασίσαμεν και διατάσσομεν:

Άρθρον Ιον

Τα ακόλουθα Β.Δ.Ν. και Νόμοι καταργούνται δια του παρόντος:

Το Β.Δ.Ν. της 7ης Σεπτεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1381 περιλαμβάνον διατάξεις εναντίον αλλοδαπών Ισραηλιτών

Το Β.Δ.Ν. της 5ης Σεπτεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1390 περιλαμβάνον διατάξεις περί φυλετικής προστασίας εν τη Φασιστική Σχολή,

Το Β.Δ.Ν. της 17ης Νοεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1728 περιλαμβάνον διατάξεις δια την προστασίαν της Ιταλικής Φυλής.

Το Β.Δ.Ν. της 15ης Δεκεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1779 περί της συμπληρώσεως και κωδικοποιήσεως εις ενιαίον κείμενον των ήδη εκδοθέντων περί φυλετικής προστασίας εν τη Ιταλική ιερχολή κανονισμών.

Ο Νόμος της 13ης Ιουλίου 1939 υπ' αριθμ. 1024 περιλαμβάνων διατάξεις συμπληρούσας το Β.Δ.Ν. της 17ης Νοεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1728 περί προστασίας της Ιταλικής φυλής.

Ο Νόμος της 29ης Ιουνίου 1939 υπ' αριθμ. 1054 ρυθμίζων την εξάσκησιν επαγγελματιών παρά πολιτών Εβραϊκής φυλής.

Ο Νόμος της 13ης Ιουλίου 1939 υπ' αριθμ. 1055 περιλαμβάνων διατάξεις περί δικαίου των διαθηκών ως και διατάξεις περί επωνύμων προσώπων ανηκόντων εις την Εβραϊκήν φυλήν.

Ο Νόμος της 19ης Απριλίου 1942 υπ' αριθμ. 517 περί αποκλεισμού Εβραϊκών στοιχείων από τα δημόσια θεάματα.

Ο Νόμος της 9ης Οκτωβρίου 1942 υπ' αριθμ. 1456 περιορίζων τας ικανότητας προσώπων ανηκόντων εις την Εβραϊκήν φυλήν και κατοικούντων εν Λιβύη.

Τα Άρθρα 1 παράγρ. 3, 91, 155 παράγρ. 2, 292, 342, 348 παράγρ. τελευταία, 404 παράγρ. τελευταία του Αστικού Κώδικος.

Καταργούνται επίσης πάσαι αι διατάξεις αι οποιαί δι' οίανδήποτε δικαιопραξίαν ή έκθεσιν απαιτούσι την βεβαίωσιν ή μνείαν περί φυλής, ως και πάσα άλλη διάταξις ή διαταγή εκδοθείσα υπ' οίανδήποτε μορφήν φυλετικής φύσεως, ή καθ' οίανδήποτε τρόπον αντιτιθεμένης προς το παρόν Διάταγμα ή ασυμβίβαστος προς αυτό.

Οι Ιταλοί τους οποίους το Άρθρον 8 του Β.Δ.Ν. της 17ης Νοεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1728 εκήρυξεν Εβραϊκής φυλής, ή θεωρηθέντας Εβραϊκής φυλής αποκαθίστανται πλήρως εις την απόλαυσιν των αστικών και πολιτικών δικαιωμάτων αυτών ίσων προς τα τοιαύτα των λοιπών πολιτών εις τα καθήκοντα των οποίων εξ ίσου υπόκεινται.

Άρθρον 2ον

Καταργούνται αυτοδικαίως αι διατάξεις περί αφαιρέσεως των πολιτικών δικαιωμάτων αι εκδοθείσαι υπό το Άρθρον 3 του Β.Δ.Ν. της 7ης Σεπτεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1381 και το Άρθρον 23 του Β.Δ.Ν. της 17ης Νοεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1728.

Όσοι δε απεστερήθησαν των πολιτικών αυτών δικαιωμάτων συμφώνως προς το προηγούμενον Άρθρον ανακτώσι ταύτα αυτοδικαίως.

Άρθρον 3ον

Αι εις το μητρώον της πολιτογραφήσεως και τους δημογραφικούς καταλόγους καταχωρήσεις αιτινες είναι χαρακτηρος φυλετικού, δέον να θεωρηθώσι ως μη υπάρχουσαι.

Αι καταχωρήσεις αύται ουδέποτε δέον να επαναλαμβάνωνται εις αποσπάσματα ή αντίγραφα της πολιτογραφήσεως ή πιστοποιητικά άνευ της ειδικής παρακλήσεως της Δικαστικής Αρχής, ή επί τη ειδική εξουσιοδοτήσει του Βασιλικού Εισαγγελέως κατόπιν αιτήσεως του ενδιαφερομένου.

Άρθρον 4ον

Όσοι απελύθησαν της υπηρεσίας συνεπεία του Β.Δ.Ν. της 15ης Νοεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1779 του Β.Δ.Ν. της 17ης Νοεμβρίου 1938 υπ' αριθμ. 1728 ή οιασδήποτε άλλης διατάξεως ή διαταγής φυλετικού χαρακτηρος εκδοθείσης υπ' οίανδήποτε μορφήν, γίνονται δεκτοί και πάλιν εις την υπηρεσίαν.

Κατά παρέκκλησιν των Άρθρων 1 και 3 παράγρ. 1 του Β.Δ.Ν. της 6ης Ιανουαρίου 1944 υπ' αριθμ. 9 η επαναφορά εις την υπηρεσίαν όσων ανήκουσιν εις την κρατικήν και τοπικήν διοίκησιν, θα γίνη αυτεπαγγέλτως εντός ενός έτους από της θέσεως εν ισχύι του παρόντος Διατάγματος.

Προκειμένου δε περί υπαλλήλων άλλων διοικήσεων η επα-

ναφορά θα γίνη κατόπιν αιτήσεως των ενδιαφερομένων.

Παραμένουσιν εν ισχύι επ' όσων τυγχάνουσι εφαρμογής πάσαι αι λοιπαί διατάξεις αι καθορισθείσαι δια τοιαύτας επαναφοράς δια του Β.Δ.Ν. της 6ης Ιανουαρίου 1944 υπ' αριθμ. 9.

Άρθρον 5ον

Προκειμένου περί ορίων ηλικίας καθωριζομένων ήδη ή καθορισθησομένων δια διαγωνισμούς οιασδήποτε φύσεως, δια των οποίων οι φυλετικοί νόμοι έχουσι ήδη πλήξει τους υποψηφίους, δεν υπολογίζεται η παρέλευσις του χρόνου μεταξύ της 5ης Σεπτεμβρίου 1938 και εξ μηνών από της θέσεως εν ισχύι του παρόντος διατάγματος.

Άρθρον 6ον

Κατόπιν αιτήσεως των ενδιαφερομένων και πράξεως του Υπουργού της Εθνικής Παιδείας οι Ιταλοί πολίται οι ήδη πληγέντες υπό των Φυλετικών Νόμων ευδοκιμήσαντες δε εις τας εξετάσεις αυτών εν σχολαίς του εξωτερικού μεταξύ της 5ης Σεπτεμβρίου 1938 και μέχρις εξ μηνών από της συνάψεως της ειρήνης, θα θεωρηθώσιν ως ευδοκιμήσαντες εν Ιταλικαίς σχολαίς παντός βαθμού δια την λήψιν διπλωμάτων εις τα θέματα τα καθοριζόμενα υπό του Υπουργού της Εθνικής Παιδείας, ούτινος η απόφασις είναι τελεσιδικος.

Προκειμένου δε περί άλλων θεμάτων, οι αιτούντες θα υποκινείται εις συμπληρωματικές εξετάσεις εν ταις Ιταλικαίς σχολαίς.

Όπου υπάρχουν όρια ηλικίας, δεν θα υπολογισθή η παρέλευσις του χρόνου μεταξύ της 5ης Σεπτεμβρίου 1938 και μέχρις εξ μηνών από της ισχύος του παρόντος διατάγματος.

Μεταβατικαί και Εκτελεστικαί διατάξεις.

Άρθρον 7ον

Πάσαι αι δια παραβάσεις των φυλετικών νόμων ποινικαί διαδικασίαι καταργούνται. Δικαστικαί αποφάσεις εκδοθείσαι κατόπιν καταδίκης λόγω των ως άνω παραβάσεων είναι άκυροι.

Τα δελτία τ' αφορώντα τοιαύτας καταδικαστικές αποφάσεις δέον να μη συμπληρώνωνται τα ήδη συμπληρωθέντα τοιαύτα δέον να διαγράφωνται εκ του Δικαστικού φακέλλου του ενδιαφερομένου εντός ενός μηνός από της θέσεως εν ισχύι του παρόντος Διατάγματος.

Άρθρον 8ον

Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως εξουσιοδοτείται να εκδίδη δια ιδιαιτέρων διαταγμάτων αυτού, τη συγκατάθεση των Υπουργών των Χαρίτων και της Δικαιοσύνης και των Οικονομικών συμπληρωματικές προς ολοκληρώσιν και ρυθμιστικές διατάξεις δια την εκτέλεσιν του παρόντος διατάγματος το οποίον τίθεται εν' ισχύι την ημέραν της εν τη Εφημερίδι της Κυβερνήσεως δημοσιεύσεως αυτού.

Το παρόν Διάταγμα θα υποβληθή εις την Βουλήν ίνα μετατραπή εις Νόμον.

Ο Πρόεδρος της κυβερνήσεως εξουσιοδοτείται να υποβάλη το σχετικόν Νομοσχέδιον.

Διατάσσομεν πάντα ον αφορά να υπακούη εις το παρόν διάταγμα και να συντρέχη εις την τήρησιν αυτού ως Νόμου του Κράτους.

Εκ της Ανωτάτης Διοικήσεως,
τη 20ή Ιανουαρίου 1944

Vittorio Emanuele

Badoglio - De Santis - Jung

Προσυπογεγραμμένοι υπό του Badoglio

Φύλακος της Μεγάλης Σφραγίδος

Τη 6η Φεβρουαρίου 1945

J. Moffatt

Ταξίαρχος, Στρατιωτικός Διοικητής.

Από την τελετή των εγκαίνιων: ο Νομάρχης κ. Παν. Μαρκάτος ομιλών.

ΦΟΡΟΣ ΕΥΓΝΩΜΟΣΥΝΗΣ

Εκδήλωση στη Ζάκυνθο

Την Κυριακή 14 Ιουνίου 1992 ο Ελληνικός Εβραϊσμός τιμήσε τη μνήμη του αοιδίμου Μητροπολίτου Ζακύνθου **Χρυσοστόμου (Δημητρίου)** και του αειμνήστου Δημάρχου της πόλεως **Λουκά Καρρέρ**, οι οποίοι έσωσαν τους Εβραίους της Ζακύνθου κατά τη διάρκεια της Ναζιστικής Κατοχής.

Στο προαύλιο της τέως συναγωγής Ζακύνθου τοποθετήθηκε μνημείο των παραπάνω κατά τα αποκαλυπτήρια του οποίου έγινε επιμνημόσυνη δέηση, στην οποία χοροστάτησε ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Ζακύνθου κ.κ. Παντελεήμων. Παρέστησαν ο νομάρχης κ. Παν. Μαρκάτος, ο δήμαρχος κ. Ανδ. Λαδικός, ο πρόεδρος και ο γεν. γραμματέας του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος κ.κ. Νισήμ Μαΐς και Μωυσής Κωνσταντίνης, οι αρχές του νησιού, εκπρόσωποι των τοπικών οργανώσεων και μέλη των Εβραϊκών Κοινοτή-

των Ελλάδος. Επίσης, παρέστησαν ο πρέσβης και ο επιτετραμμένος της πρεσβείας του Ισραήλ κ.κ. Δ. Σασών και Εμ. Σέρι, η χήρα του Λουκά Καρρέρ κ.ά.

✓ Ο **Μητροπολίτης κ. Παντελεήμων** κατά την προσφώνησή του είπε:

"Ευχαριστούμε το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος για την εύστοχη πρωτοβουλία του να τιμήσει δύο μεγάλους άνδρες του νησιού μας, εις απόπαιιν οφειλομένου φόρου τιμής κι ευγνωμοσύνης για μια γενναία, ηρωική και χριστιανικότατη πράξη τους, να προστατεύσουν από την οργή και την δολοφονική δύναμη των ναζιστών τα μέλη της Ισραηλιτικής Κοινότητας του νησιού μας. Και μας συγκινεί ιδιαίτερα αυτή η πράξη ευγνωμοσύνης της Ισραηλιτικής Κοινότητας και του Ισραηλιτικού Συμβουλίου της Ελλάδος, γιατί δεν έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε συχνά τέτοιες πράξεις ευγνωμο-

σύνης και ιδιαίτερα ύστερα από παρέλευση πολλών ετών, σχεδόν μισού αιώνας. Διότι, δυστυχώς, είναι ανθρώπιнос κανών η ευεργεσία και η ευγνωμοσύνη να μη συμβαδίζουν. Και είναι ιδιον των ανθρώπων να θυμούνται επί μακρόν το μίσος και την εχθρότητα που τους έδειξαν οι άλλοι, να ξεχνούν δε πολύ γρήγορα την ευγνωμοσύνη και την ευεργεσία. Εξαίρεση αυτού του θλιβερού κανόνος αποτελεί η σημερινή εκδήλωση και γι' αυτό μας συγκινεί. Και για το λόγο αυτό εκφράζουμε τα συγχαρητήριά μας και τον δίκαιον έπαινο προς το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο, ευχόμεθα δε αυτή η πράξις ευγνωμοσύνης, την οποία με αυτόν τον τρόπο

εκδηλώνει σήμερα, να μας διδάξει και να μας προβληματίσει και να βρει και άλλους μιμητάς σε άλλους χώρους και για άλλες ευκαιρίες ευεργεσιών, που δυστυχώς έχουν σήμερα σκεπαστεί από τη λήθη και δεν συνοδεύονται από την οφειλομένη ευγνωμοσύνη. Θερμά συγχαρητήρια".

✓ Εκ μέρους του **Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος** μίλησε ο γεν. γραμματέας κ. **Μ. Κωνσταντίνος**, ο οποίος, μεταξύ άλλων, είπε: "...Την ώρα της κρίσης, όταν ο Γερμανός φρούραρχος ζήτησε από τον Μητροπολίτη και τον δήμαρχο τον κατάλογο με τα ονόματα των Εβραίων του νησιού, τότε ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος Δημητρίου και ο δήμαρχος Λουκάς Καρρέρ παραμέρισαν τις αρχές της λογικής κι άφησαν να μιλήσει η φωνή της καρδιάς, μια φωνή που οδηγεί τα άτομα στη θετική υπέρβαση του καθήκοντος.

Χωρίς να λογαριάσουν τους προσωπικούς κινδύνους, χωρίς να ζυγίσουν στενά τα υπέρ και τα κατά, χωρίς θρησκευτικούς ή άλλου είδους διαχωρισμούς, ο Μητροπολίτης κι ο δήμαρχος σκέφτηκαν μόνο τον άνθρωπο - δημιούργημα του Θεού. Και την ώρα εκείνη, με την πράξη τους να παραδώσουν έναν κατάλογο με μόνο τα δύο ονόματά τους, πλησίασαν τον ίδιο τον Δημιουργό!

Έφτασαν στο ανώτατο εκείνο σημείο της ανθρωπίνης ύπαρξης που προβλέπει ο Ιουδαισμός κι ο Χριστιανι-

σμός: είδαν με τα μάτια της ψυχής τους το Θεό τον ίδιο! Κι ο Θεός της συνείδησης τους πρόσταξε: "Σώστε τους Εβραίους αδελφούς σας!"

✓ Εκ μέρους της τέως **Ισραηλιτικής Κοινότητας Ζακύνθου** μίλησε ο κ. **Σ. Μόρδος**, ο οποίος είπε, μεταξύ άλλων:

"...Σ' αυτούς τους 5 αιώνες ζωής των Εβραίων στη Ζάκυνθο υπήρξαν και πικρές στιγμές, όπως κατά τη διάρκεια του έτους 1712, οπότε οι Εβραίοι του νησιού περιόριστηκαν στο "γέτο" που είχε σχήμα σταυρού και σ' έναν από τους δρόμους που στεκόμαστε σήμερα. Τις 4 πύλες εισόδου του επεχείρησε να γκρεμίσει το 1785, σε ηλικία μόλις 7 ετών, ο ποιητής και υπέρμαχος της ελευθερίας Νικόλαος - Ούγκο Φώσκολος.

Το όραμά του έγινε πραγματικότητα το 1864 μετά από πράξη του Δημοτικού Συμβουλίου Ζακύνθου, με πρωτεργάτη τον Κωνσταντίνο Λομβάρδο. Έκτοτε οι Εβραίοι της Ζακύνθου έζησαν ελεύθεροι απολαμβάνοντας όλα τα προνόμια και δικαιώματα ισότητας και ελευθερίας, ως ισόνομοι προς ισόνομους, πλασιωμένοι πάντα από τα αισθήματα συμπάθειας και αγάπης του Ζακυνθινού λαού.

Σημειώνεται ότι Εβραίοι της Ζα-

κύνθου συμμετείχαν στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912 - 13, στη Μικρασιατική Εκστρατεία και πολέμησαν στο Αλβανικό Μέτωπο...

Είναι χρέος μας να αναφέρουμε την αμέριστη συμπαράσταση όλου του Ζακυνθινού λαού και τη συμβολή του αειμνηστού τέως βουλευτή Διονυσίου Ρώμα, του ιατρού και συγγραφέως Δημητρίου Κατεβάτη και των Αντιστασιακών Οργανώσεων Ζακύνθου.

Εμείς οι Εβραίοι οι καταγόμενοι από την Ζάκυνθο, όπου και αν ζούμε, θα θυμόμαστε την αγάπη και τη συμπαράσταση των Χριστιανών συμπατριωτών μας που μας έσωσαν από τη ναζιστική θηριωδία. Θα προσευχόμαστε όλοι οι λαοί και οι ηγέτες τους να ακολουθούν το φωτεινό τους παράδειγμα: ο άνθρωπος για τον άνθρωπο, ανεξάρτητα από φυλή και θρησκεία".

Άποψη του Μνημείου

Ο χαρακτήρας Μωϋσής Ραφαήλ

Στο προηγούμενο φύλλο μας (αρ. 121, Μάιος - Ιούνιος 1992) ο κ. Μ.Κ. Κωνσταντίνης παρουσίασε από το βιβλίο "Γιάννης Κεφαλληνός, ο χαρακτήρας" στοιχεία για τον ομόθηρσκο χαρακτήρα Μωυσή Ραφαήλ. Το άρθρο συνοδευόταν από δύο ξυλογραφίες: η μία "Ανδρικό πορτρέτο" είναι του Μ. Ραφαήλ και η άλλη εικονίζει τον ίδιο το χαρακτήρα σε ξυλογραφία του Ι. Μόραλη.

• Για τον Μ. Ραφαήλ η κα **Ν. Ναζαράη**, με επιστολή της στα "Χρονικά", δίνει τα παρακάτω στοιχεία:

"Όταν την εποχή εκείνη έγινα δεκτή στη Σχολή Καλών Τεχνών, τις πρώτες ημέρες παρουσιάσθηκε και μου συστήθηκε ο ίδιος (ο Μ. Ραφαήλ) λέγοντάς μου ότι είμαστε οι μόνοι ομόθηρσκοι σπουδαστές.

Έτσι γνωρισθήκαμε από πιο κοντά κι είχα την

ευκαιρία να ιδώ την εργασία του, που ήταν αξιόλογη.

Άκουσα γι' αυτόν πολλούς επαίνους από συζητήσεις μεταξύ καθηγητών της Σχολής. Είχε, για τότε, δική του μοντέρνα τεχνοτροπία. Ο ίδιος δεν ήταν ποτέ ικανοποιημένος από τη δουλειά του, όπως συμβαίνει με τους αληθινούς καλλιτέχνες και με πολύ χιούμορ έλεγε: "Θα γίνω ταμπελατζής".

Δυστυχώς, ήταν πολύ σύντομη η ζωή του. Όταν μάθαμε ότι είναι στο νοσοκομείο που επρόκειτο να τον επισκεφθούμε, αμέσως ήλθε και το μήνυμά του τέλους του.

Πράγματι, έγινε έρανος μεταξύ των σπουδαστών και συνέχισα στην τότε Ισραηλιτική λέσχη νέων Max Nordaου έγινε έκθεσις έργων του για να ενισχυθεί η μητέρα του και αδελφή του".

Ο Μωϋσής Ραφαήλ και (πίσω) ο Γιώργος Δήμου. Ξυλογραφία Ι. Μόραλη 1933.

"Ανδρικό πορτρέτο". Ξυλογραφία Μωϋσή Ραφαήλ 1933.

Συναγωγή που ληρέθηκε στη Μασσάντα ύστερα από ανασκαφές.

Η ΤΡΑΓΙΚΗ ΘΥΣΙΑ ΣΤΟ ΦΡΟΥΡΙΟ ΤΗΣ ΜΑΣΣΑΝΤΑ

ΤΟΥ Κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Ε. ΖΗΣΗ,
ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ

Ο Εβραϊκός λαός στη μακραίωνη πορεία του έχει να επιδείξει πολλές τραγικές σελίδες που κόβουν την ανάσα της ανθρωπότητας καθώς τις διαβάσει ή τις αναθυμιάται. Σελίδες ματωμένες, Σελίδες ποτισμένες με πολύ πόνο. Όπως αυτές του φοβερού Ολοκαυτώματος στα απαίσια στρατόπεδα θανάτου στα εφιαλτικά χρόνια του Ναζισμού, όπου βρήκαν τραγικό θάνατο εκατομμύρια Εβραίων. Όπως στα χρόνια των Φαραώ της Αιγύπτου. Όπως στα χρόνια του διωγμού και της Εξόδου από την Ισπανία.

Ματωμένες τραγικές σελίδες Ζηλωτών Εβραίων στο Φρούριο της Μασσάντα συνθέτει η τραγική και

πρωτότυπη θυσία τους, όπου αλληλοσφάζονται για να μην πέσουν στα χέρια των Ρωμαίων κατακτητών και νιώσουν τα δεινά της σκλαβιάς, τις ατιμώσεις, τις κρεμάλες και τα σκλαβοπάζαρα. Αλλά ας ανοίξουμε την αυλαία του θέματος.

* * *

Βρισκόμαστε στο έτος 73 μ.Χ. Οι Ρωμαϊκές λεγεώνες ακάθεκτες προχωρούν παντού για να στήσουν με το σίδερο τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Ανατριχιάζει η ανθρωπότητα στο βρυχηθμό της πανίσχυρης Ρώμης, καθώς οι Ρωμαίοι στρατιώτες χτυπούν τα δόρατα στις ασπίδες. Ένα - ένα πέφτουν και τα ισχυρά φρούρια των Ισραηλιτών, που είναι ο αγαπημένος και εκλεκτός λαός του Θεού. Η σθεναρή αντίσταση δεν αναχαιτίζει τους Ρωμαίους. Πέφτει και η Ιερουσαλήμ. "Η Ιερουσαλήμ - γράφει ο Μπαρούχ Σιμπή - υπήρξε μεγαλοπρεπέστερη στην πτώση της, παρά τις ημέρες του μεγαλείου της". Οι αγέρωχοι Ρωμαίοι θαυμάζουν το θάρρος των Ιουδαίων και τη φλογερή αγάπη τους για την πατρίδα και τους κάνουν να φοβούνται περισσότερο τη ζωή παρά το θάνατο, μόλις ήθελαν να ξεριζώσουν τους Εβραίους από το πατρίο έδαφός τους.

Το μήνα, λοιπόν, "Νισάν" ή "Νιζάν" (που αντιστοιχεί με το δικό μας Μάρτη και Απρίλη) του έτους 73 μ.Χ., ενώ τα πάντα έχουν χαθεί για τους Εβραίους και οι Ρωμαίοι παίρνουν το ένα μετά το άλλο τα φρούρια, τρία φρούρια μένουν ακόμη άπαρτα στα χέρια των Ισραηλιτών προβάλλοντας σθεναρή αντίσταση. Εκτός από τους υπερασπιστές, μένουν σ' αυτά γυναίκοπαίδα και γέροντες. Τα τρία αυτά φρούρια είναι το Ηρώδειο, της Μαχαιρούς και της Μασσάντα. Τα δύο πρώτα απ' αυτά μοιραίως υποκύπτουν. Ο Ρωμαίος ηγέτωρ Λουκίλιος κυριεύει το πρώτο, ενώ το δεύτερο συνθηκολογεί και όσοι κάτοικοι (Εβραίοι) θέλουν να φύγουν, έχουν το δικαίωμα να πράξουν τούτο, οι άλλοι... Έφυγαν όσοι ήθελαν. Οι άλλοι έπεσαν στα χέρια των Ρωμαίων. Αναφέρεται, ότι χίλιοι εφτακόσιοι βρήκαν οικτρό θάνατο από τους Ρωμαίους, ενώ χιλιάδες γυναίκοπαίδα πήραν το δρόμο της αιχμαλωσίας και πουλήθηκαν στα σκλαβοπάζαρα.

Μονάχα το φρούριο της Μασσάντα δεν υποτάχθηκε, ούτε συνθηκολόγησε. Οι υπερασπιστές του φρουρίου αμύνονται σθεναρά και απεγνωσμένα. Χίλια περίπου άτομα μάχονται με όλη τους τη δύναμη, ασταμάτητα. Το φρούριο της Μασσάντα, που είναι στα χέρια των λεγομένων Ζηλωτών, δεν υποκύπτει. Αντιστέκεται επίμονα με τις σχετικά λίγες δυνάμεις που διαθέτει. Κείμενο στην απόκρημνη τοποθεσία ενός βουνού, ανθιστάται. Διαθέτει ευτυχώς αρκετά τρόφιμα. Οι Ρωμαίοι το πολιορκούν από παντού ασφυκτικά.

Ο επικεφαλής Ρωμαίος Φλάβιος Σίλβα κατορθώνει και ανοίγει μια ρωγμή στο φρούριο. Η κατάσταση επιδεινώνεται. Ο υπερασπιστής του φρουρίου Ελεαζάρ αντιλαμβάνεται την κρισιμότητα της κατάστασης και ωστόσο απορρίπτει τις προτάσεις των Ρωμαίων για συνθηκολόγηση. Καινούργιες Ρωμαϊκές δυνάμεις μπαίνουν στην πολιορκία. Η κατάσταση έγινε πια αφόρητη. Ο Εβραίος ηγέτης αναγνωρίζοντας το αδύνατο της άμυνας, συγκεντρώνει κάποια στιγμή τους συμπολεμιστές του και τους ορκίζει να μην αναγνωρίσουν κανέναν άλλον ηγέμονα, εκτός από το Θεό και να μην υποταχθούν σε κανέ-

ναν ξένο δυνάστη. Όλοι οι πολεμιστές δίνουν το φοβερό όρκο, που δεν αφήνει περιθώρια για διαβουλεύσεις με τους Ρωμαίους και άλλους διαλογισμούς! Και ο Ελεαζάρ, στη συνέχεια, εισηγείται την τρομερή απόφαση: Να αλληλοσκοτωθούν όλοι τους, παρά να πέσουν ζωντανοί στα χέρια του εχθρού! Όλοι τους και πάλι συμφωνούν!

Σε λίγο οι πολεμιστές αγκαλιάζονται συγκινητικά με τις οικογένειές τους - με τις γυναίκες, τα παιδιά τους, τους γονείς...! Φιλούνται και πύρινα δάκρυα συνοδεύουν τα αναφιλητά τους! Συγκινητικές στιγμές! Σε λίγο αστράφτουν τα σπαθιά των Ζηλωτών Εβραίων στον ξανθό ανοιξιάτικο ήλιο που στέκεται στο γαλάζιο ουρανό! Και γίνεται μια αδίστακτη και φρικαλέα σφαγή, που ούτε η πένα του Δάντη θα μπορούσε να την περιγράψει, ούτε να την συλλάβει με τη σκέψη του και τη φαντασία του! Πουθενά δεν αναφέρεται τέτοια αλληλοσφαγή! Ανατριχιάζει ο καθένας και να το αναλογίζεται ακόμη αυτό το φρικτό και ανοικτήριον θέαμα! Ιλιγγιά ο νους του ανθρώπου σε τέτοιες καταστάσεις!

Και έρχεται σε λίγο άλλη, τραγικότερη απόφαση, που γίνεται πράξη ανάληψη. Με κλήρο εκλέγονται δέκα σιβαροί και σωματώδεις άνδρες, που χρησιμεύουν για "δήμιοι" των συναδέλφων τους και σκοτώνουν όλους τους συμπολεμιστές τους! Και ύστερα το φοβερό φρούριο παραδίνεται στις φλόγες, ενώ συγχρόνως αλληλοσκοτώνονται και οι επιλεγέντες δέκα "δήμιοι" ή ριχνονται έξω από το φρούριο και αποφασιστικοί στις φλόγες και καίονται ζωντανοί!

Η τρομερή αυτή θυσία - που όμοιά της δεν υπάρχει στα παγκόσμια χρονικά όλων των αιώνων - συντελέστηκε ανήμερα του Εβραϊκού Πάσχα, στις 15 Νισάν του έτους 73 μ.Χ. Ο αριθμός των θυμάτων (μαζί με τα γυναίκοπαίδα) ανήλθε σε εννιάκόσια εξήντα.

Όταν την άλλη μέρα το πρωί οι Ρωμαίοι μπήκαν στο φρούριο της Μασσάντα, παραξενεύτηκαν γιατί βασιλεύε άκρα ησυχία. Πύρινες φλόγες έτρωγαν ακόμα τις ανθρώπινες σάρκες των Ζηλωτών. Ο ήλιος κρύφτηκε πίσω από τις κουρτίνες του ουρανού, για να μη βλέπει τη φρίκη! Τα αγριοπούλια χάθηκαν από τον τρόμο! Δύο γυναίκες και πέντε παιδιά δισσώθηκαν (άγνωστο πώς) και διηγήθηκαν στους Ρωμαίους τα διατρέξαντα.

Και οι αγέρωχοι Ρωμαίοι με τα χαλκόχροα κορμιά και τα αυστηρά πρόσωπα στάθηκαν "Προσοχή" και χτυπώντας τα δόρατα στις ασπίδες τους απέδωσαν την οφειλόμενη τιμή στους ήρωες θαυμάζοντας την αυτοθυσία τους!

(Ο κ. **Χρυσ. Ε. Ζήσης** σπούδασε Παιδαγωγικά. Λογοτέχνης, κριτικός - μέλος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών, της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, του Πανελληνίου Συνδέσμου Γραμμάτων-Τεχνών, της Εταιρείας Ελλήνων Δημοσολόγων - τιμήθηκε με πλήθος ηθικών αμοιβών (10 μετάλλια, βραβεία, τιμητικές πλακέτες κ.τ.λ.).

Η Ισραηλτική Κοινότητα Τρικάλων τον τιμήσε με Δίπλωμα Τιμής και Ευγνωμοσύνης για την πλούσια και μακροχρόνια πολιτιστική του προσφορά και για την προβολή του Ολοκαυτώματος των Εβραίων στα ναζιστικά κρεματόρια στα χρόνια της φοβερής δοκιμασίας). Ο κ. Χρυσ. Ζήσης αφιερώνει το παραπάνω άρθρο του στην Ισραηλτική Κοινότητα Τρικάλων.

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑΣ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ

*Το βιβλίο
"Τα πρωτόκολλα
των σοφών
της Σιών:
πλαστογραφία και χρήση
της πλαστογραφίας",
που πρόσφατα κυκλοφόρησε
στη Γαλλία,
προσπαθεί να ερμηνεύσει
την επιτυχία
που είχε το κείμενο αυτό,
ενώ είναι γνωστό
από το 1921
ότι είναι πλαστό.*

Πρόκειται για ένα μικρό βιβλίο 150 σελίδων, που φέρει τον τίτλο: **"Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών"**. Οι ανώνυμοι συγγραφείς του, που υποτίθεται πως είναι οι μυστικοί αρχηγοί του ιουδαϊσμού, εκθέτουν στο βιβλίο ένα μυστικό σχέδιο κατάκτησης του κόσμου. Πριν από λίγα χρόνια, ένα γαλλικό βιβλιοπωλείο έκανε εισαγωγή από το Κουβέιτ μια έκδοση των Πρωτοκόλλων και την πωλούσε στη λογική τιμή των 38 φράγκων.

Με βούλευμα που εκδόθηκε στις 25 Μαΐου του 1990, απαγορεύθηκε η πώληση του βιβλίου - πάντοτε όμως μπορεί κανείς να βρει ένα αντίτυπο στη μαύρη αγορά και ιδιαίτερα σε ορισμένα μουσουλμανικά βιβλιοπωλεία.

Εδώ και έναν περίπου αιώνα, το πιο διάσημο πλαστογράφημα της αντισημιτικής λογοτεχνίας είναι παγκόσμιο μπεστ - σέλερ. Και έχει υπηρετήσει τις πιο ετερόκλητες ιδεολογίες: τον αντιμπολσεβικισμό των λευκορώσων και τον ναζισμό

Ο Πιέρ - Αντρέ Τανγκιέφ.

του **Αδόλφου Χίτλερ**, ο οποίος το επικαλείται στο "Ο αγών μου" για να δικαιολογήσει τα μέτρα κατά των Εβραίων. Σήμερα, η πιο μαζική διάδοση των Πρωτοκόλλων γίνεται φυσικά στον αραβικό κόσμο - και πάντοτε χρησιμεύει ως αντισημιτική προπαγάνδα.

Σε τι όμως πρέπει να αποδώσουμε την επιτυχία που έχει το συγκεκριμένο αυτό κείμενο που ακόμη και σήμερα εμφανίζεται ως αυθεντικό, ενώ ήδη από το 1921 έχει αποδειχθεί η πλαστότητά του; Την εκτεταμένη ανάλυση αυτού του ερωτήματος επιχειρεί ο **Αντρέ Τανγκιέφ** στο βιβλίο του "Πρωτόκολλα των σοφών της Σιών: Πλαστογραφία και χρήση της πλαστογραφίας", που πρόσφατα κυκλοφόρησε στη Γαλλία.

Αν εξαιρέσουμε τον μισητό χαρακτήρα των "Πρωτοκόλλων", η ιστορία τους είναι συναρπαστική σαν μυθιστόρημα. Το αρχικό κείμενο συντάχθηκε στα γαλλικά γύρω στο 1897 - 98, υπό την επίβλεψη του **Πιερ Ιβάνοβιτς Ρατσκόφσκι**, επικεφαλής του γαλλικού τμήματος της Οχράνα, της μυστικής αστυνομίας του Τσάρου. Στόχος της επιχείρησης: να ενισχυθούν τα αντισημιτικά αισθήματα των αντιδραστικών για να αντιμετωπίσουν την άνοδο των φιλελευθέρων. Το γαλλικό κείμενο παραδόθηκε σ' έναν Ρώσο μυστικιστή, τον **Σέργιο Αλεξάντροβιτς Νίλους**, ο οποίος το μετέφρασε και το δημοσίευσε το 1905. Ποιος συνέταξε το αρχικό κείμενο; Το αγνοούμε. Το χειρόγραφο χάθηκε.

Στην αρχή, η εμφάνιση των Πρωτοκόλλων στη Ρωσία δεν έκανε αίσθηση, αφού ο Τσάρος αρνήθηκε να τα χρησιμοποιήσει. Η δολοφονία όμως της αυτοκρατορικής οικογένειας, στις 17 Ιουλίου του 1918, θα δώσει μια νέα διάσταση στην προφητική δύναμη του κειμένου. Ο νόμος του αίματος που επικρατεί με φρικιαστικό τρόπο και το γεγονός ότι ανάμεσα στους δολοφόνους υπάρχουν και τρεις Εβραίοι, δίνει στο κείμενο μια συμβολική σημασία. Δεν έχει σημασία που πολλοί Εβραίοι ήταν ούτως ή άλλως μπολσεβίκοι. Η μεταφυσική ερμηνεία της δολοφονίας χρησιμοποιεί τα Πρωτόκολλα για να καταγγείλει τον μπολσεβικισμό ως εβραϊκή επιχείρηση: το φίδι της Σιών περνά μέσα από τη Μόσχα και η Οκτωβριανή επανάσταση είναι τμήμα της παγκόσμιας εβραϊκής συνωμοσίας, εξηγεί ο Τανγκιέφ.

Τα Πρωτόκολλα διαδόθηκαν, μέσω των Λευκορώσων, στη Γερμανία, τις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Βρετανία και τη Γαλλία και κέρδισαν για τα καλά τη διεθνή σκηνή. Στις 8 Μαΐου του 1920, οι έγκυροι Τάιμς

του Λονδίνου τους προσέδωσαν πρωτοφανή νομιμότητα, αφού τα παρουσίασαν ως μια "υπόθεση εργασίας", αποδεχόμενοι εμμέσως την ύπαρξη της "εβραϊκής απειλής". Παρ' όλα αυτά, τον επόμενο χρόνο οι Τάιμς δεν διστάζουν να αναιρέσουν τα όσα οι ίδιοι έγραψαν. Ο ανταποκριτής τους στην Κωνσταντινούπολη ήρθε σε επαφή με έναν εξόριστο Λευκορώσο, τον **Μιχαήλ Ράσλοβλεφ**. Εκείνος είχε αγοράσει ένα κιβώτιο με βιβλία που ανήκαν σ' έναν παλιό πράκτορα της Οχράνα. Ανάμεσά τους είχε βρει ένα γαλλικό βιβλίο χωρίς σελίδα τίτλου, που παρουσίαζε καταπληκτικές ομοιότητες με τα Πρωτόκολλα.

Ο Ράσλοβλεφ αντιλαμβάνεται ότι έχει στα χέρια του μια καταπληκτική είδηση και, με το αζημίωτο φυσικά, παραδίδει το κείμενο στην εφημερίδα. Έτσι, οι Τάιμς είχαν την ευκαιρία να ανακοινώσουν στους αναγνώστες τους, ότι τα Πρωτόκολλα δεν είναι παρά μια παράφραση ενός λιβέλου που είχε γραφεί εναντίον του **Ναπολέοντα Γ'** και είχε δημοσιευθεί το 1864. Τίτλος του λιβέλου: "Διάλογος του Μακιαβέλι και του Μοντεσκιέ στην Κόλαση". Συγγραφέας: ο **Μορίς Ζολί**.

Από το 1921 είναι συνεπώς γνωστό, ότι τα Πρωτόκολλα είναι πλαστά. Αυτό όμως δεν θα εμποδίσει τη διάδοσή τους. Ο μύθος της παγκόσμιας συνωμοσίας δίνει μια απάντηση στην παρανοϊκή ανάγκη για ερμηνεία των φαινομένων που νιώθουν οι άνθρωποι. Σε τόσο διαφορετικές συγκυρίες, όπως είναι η ρωσική επανάσταση, η ναζιστική Γερμανία ή ο αραβοϊσραηλινός πόλεμος, τα Πρωτόκολλα υποσχονται να ρίξουν φως σε μια σκοτεινή ιστορία. Για όλα τα κακά του κόσμου φταίνει οι δύο διεθνείς: εκείνη του χρήματος και εκείνη του αίματος. Το τέχνασμα του Τατσόφσκι χρησίμευε για να στηρίξει τις πιο τρελές ιδέες: όπως ότι ο Χίτλερ είναι κι αυτός "επινόηση" των Εβραίων! Οι πράκτορες της Οχράνα δεν θα μπορούσαν προφανώς να φανταστούν την επιτυχία που θα είχε η απάτη τους.

(Από "Το Βήμα", 10.5.1992)

✓ Από την "Ιστορία της Κατοχής":
Ο κ. **Χαΐμ Ε. Κοέν** - Αθήνα, σημειώνει:

"Είς το περιοδικό μας "Χρονικά" (Μαρτίου - Απριλίου 1992) εδημοσιεύσατε άρθρο του αγαπητού φιλοεβραίου π. υπουργού κ. Γερ. Αποστολάτου για την εθνική προσφορά του αλησμόνητου Ιωσήφ Λόβιγγερ.

Κατά την γερμανική κατοχή της χώρας μας, εδόθη η ευκαιρία εις εμέ και τον ήδη αποβιώσαντα Ηλιάν Μ. Κωστήν, ως εκτάκτους - αμειψότους γραμματείς της Ισραηλτικής Κοινότητας Αθηνών (Ι.Κ.Α.), να συνεργασθούμε με τον Ιωσήφ Λόβιγγερ και εις τας αρχάς Σεπτεμβρίου 1943 να προβούμε μετ' αυτού και του αρχιραββίνου Ηλία Μπαρζιλιά στην καταστροφή των αρχείων της Ι.Κ.Α.

Το αλφαβητικόν ευρετήριον των μελών της Ι.Κ.Α. και την σφραγίδα της παρέλαβον εγώ και απέκρυψα εις την Ασφαλιστικήν Εταιρείαν που εργαζόμην ως δικηγόρος της. Ο υπάλληλος αυτής που ανέλαβεν να τα φυλάξει, ήτο ψάλτης της εκκλησίας Άγιοι Ασώματοι και του είπον: "Αν με αξιώσει ο Θεός και επιζήσω, θα τα παραλάβω και θα τα παραδώσω εις την Ι.Κ.Α., διότι δεν πρόκειται να διαλυθεί. Αν δεν επιζήσω, θα τα παραδώσεις εσύ ο φίλος μου".

Ο ύψιστος μου χάρισε να επιζήσω και τα παρέλαβον από τον ανωτέρω φίλον μου. Εν συνεχεία οι διασωθέντες ομόθρησκοί μου εστερούντο δελτίων άρτου και τροφίμων. Αμέσως επελήφθην του έργου ως γραμματέυς της Κοινότητος, διότι δεν υπήρχε Δ.Σ. και εξέδωσα περί τας τριακοσίας βεβαιώσεις δια τας οικογενείας των ομοθρήσκων μας, βάσει των οποίων επρομηθεύθηκαν τα δελτία των.

Τα ανωτέρω συμπληρώνουν την εθνικήν προσφορά του αλησμόνητου και προσωπικού φίλου μου Ι. Λόβιγγερ και είναι μεγάλη τιμή προς τον κ. Γερ. Αποστολάτο δια την συμβολήν του και την συμπαρατάσασίν του προς τους ομοθρήσκους μας".

✓ Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης:
Ο κ. **Χρίστος Σαμαρτζίδης** - Θεσσαλονίκη, συμπληρώνει με επιστολή του ότι:

"Είς το υπ' αριθμ. 120 (Μαρτίου - Απριλίου 1992) τεύχος των "Χρονικών" και εις την σελίδα 12 υπό τον τίτλον "Οι Εβραίοι στην Άν. Μακεδονία στις αρχές του 20ού αιώνα" δίδονται στοιχεία από τον κ. Φ. Τριάρχη δια τον πληθυσμόν των περιοχών των Σαντζακίων (Νομαρχιών) Σερρών και Δράμας.

Ο υποφαινόμενος συμπληρώνει κάτι παρόμοιο δια τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης: 1) Από στατιστικήν δημοσιευθείσαν εις τον "Ερμήν" ("Φάρον της Θεσσαλονίκης") τον Ιούλιο του 1877, ο ολικός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης ανήρχετο εις 53.926 κατοίκους, εκ των οποίων 10.574 Ισραηλίτες, 19.926 Οθωμανοί και 23.426 Χριστιανοί, άπαντες πατριάρχικοι.

2) Από κώδικα αποκείμενον εις την Ιεράν Μητρόπολιν Θεσσαλονίκης και φέροντα χρονολογίαν 1730, αντλούμε τα κατωτέρω: "1730 έγινε θανατικό πολύ, όπου απέθαναν Χριστιανοί 14 την ημέραν και Τούρκοι απέ-

θνησκον την ημέραν έως 147 και Εβραίοι 31 την ημέραν και απέθαναν Χριστιανοί όλοι 1337, όπου τους έθαψεν ο παπάς. Τούρκοι 2.239, Εβραίοι 3.935. Είς τους 1730 του μεγάλου θανατικού απέθαναν Εβραίοι 3.935, Τούρκοι 2.239, Χριστιανοί 1.337, το όλον 7.611".

Και τα υπ' αριθμ. 1 και 2 συναφερόμενα στοιχεία περιέχονται εις το "Μακεδονικόν Ημερολόγιον" Γόρδιος Δεσμός του Χρήστου Γ. Γουγκούση, έτους 1915".

Αναμνηστικά Βενιζέλου

αναμνηστικά για το Βενιζέλο
μια ατέλειωτη συλλογή

Το πρώτο ειδήν του α. Βενιζέλου κατασκευάσθαι, δεν σιγαροχάρτον ενέπιπνε σκεπάζει εις τους κ. κ. καπνιστάς διά τα άρματα της κοινότητος των. Πας ό τιμών το άσπμα του μεγάλου άρχηγού της φυλής ή πρόδρομος της ήγείας του ός προσήλκυε ήσαν ή μένον δώμεν ή άσ μένιν εύχαριστήμεν.

Αποθήκην έν Κωνσταντινουπόλει

(Το δημοσίευμα προέρχεται από το περιοδικό "Συλλογές" (Μάιος - Ιούνιος 1991). Ο αναφερόμενος κατασκευαστής του σιγαροχάρτου **Δαβίδ Δε Μποτόν** ήταν γνωστός Θεσσαλονικεύς καπνέμπορος που εγκατεστάθη στην Κωνσταντινούπολη. Προσφορά **Μαρσέλ Μ. Γιοέλ**).

Πίνακας Περιεχομένων ΙΕ' Τόμου "Χρονικών"

(1991-1992, τεύχη 117-121)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΕΥΧΩΝ

Τεύχος 117 - (Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1991)
Τεύχος 118 - (Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1991)
Τεύχος 119 - (Ιανουάριος - Φεβρουάριος 1992)

Τεύχος 120 - (Μάρτιος - Απρίλιος 1992)
Τεύχος 121 - (Μάιος - Ιούνιος 1992)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

Αντισιμιτισμός, 117/19, 118/28, 120/24.

Βαβέλ, 121/18.

Γρηγόριος (Μητροπολίτης Χαλκίδος), 119/14.

Διασπορά (Ιουδαϊσμός της...), 119/5.

Εβραϊσμός - Ελληνισμός, 118/2 & 3, 121/2, 121/28.

Εκδόσεις, 118/28, 119/30, 121/29.

Επιστολές αναγνώστων, 117/14 Στ. Μαθιουδάκη, Κων. Κόκκαλη και Στ. Μαυράκη: περί Ισραηλιτικής Κοινότητας Κρήτης, 117/18 Κων. Κόκκαλη: περί συνταγματάρχου Μόρδ. Φριζή, 117/20, Μ. Μαΐση: περί Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδος, 120/29, Δ. Κούκουνα: περί Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού και Κ. Λογοθετόπουλου, 121/29 Ελ. Γιουλούντα: οι Κροάτες έσφαξαν Εβραίους στην κατοχή, Γ. Δαμασκόπουλου: περί Ισραηλιτικής Κοινότητας Τρικάλων και Γ. Κεφαλογιάννη: συγχαρητήρια για τα στοιχεία περί Μακεδονίας.

Θεσσαλονίκη, 120/17.

Ισπανία (Διωγμός Εβραίων), 120/20, 121/5.

Ισραήλ, 118/3, 121/19.

Ισραηλιτική Κοινότητα Ανδραβίδας, 117/15.

Ισραηλιτική Κοινότητα Άρτας, 119/18.

Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου, 119/20.

Ισραηλιτική Κοινότητα Ζακύνθου, 121/16.

Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 119/21, 120/12, 120/13.

Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς, 118/26.

Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας, 120/26, 121/10.

Ισραηλιτική Κοινότητα Κεφαλληνίας, 118/22, 118/25, 121/24.

Ισραηλιτικές Κοινότητες Κρήτης, 117/αφιέρωμα, 121/15.

Ισραηλιτική Κοινότητα Λαρίσης, 119/8.

Ισραηλιτική Κοινότητα Πατρών, 117/15.

Ισραηλιτική Κοινότητα Πρεβέζης, 118/27.

Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδος, 117/20, 120/20.

Ισραηλιτική Κοινότητα Χανίων, 120/18.

Λόβιγγερ Ιωσήφ, 120/27.

Μαϊμονίδης, 121/3, 121/5.

Μακεδονία, 120/3.

Μωαμεθανισμός, 121/28.

Νατζαρή Μαρσέλ, 119/22.

Νεχαμά Ιακώβ, 120/16.

Νόμος της Ανταποδόσεως ("Οφθαλμόν αντί οφθαλμού..."), 118/4.

Ολοκαύτωμα, 117/2, 117/4, 118/9, 120/2.

Πιστωτικό σύστημα (στη Θεσσαλονίκη), 120/13.

Ραφαήλ Μωυσής, 121/28.

Σεφαράντ '92 (εκδηλώσεις), 119/20.

Σίνγκερ Ισαάκ Μπάσεβιτς, 119/16.

Ταυτότητα (δελτία), 119/2.

Φόρντ Χένρυ, 117/19.

Χασκίλ Στέλλα, 120/28.

Πίνακας Περιεχομένων ΙΕ' Τόμου "Χρονικών" (1991-1992, τεύχη 117-121)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Ανδρεάδης Α., 117/5.
Ανδρόνικος Μ., 120/2.
Αποστολάτος Γερ., 120/27, 121/24.

Bloch Joseph - Samuel, 118/7.
Bowman Steve, 117/15.
Βουρβούλη Γκέλη, 119/16.

Γραμματόπουλος Κ.Μ., 121/18.

Ζούμπος Γιώργος, 121/10.
Ζώης Λεωνίδας, 121/16.

Καζαντζάκης Νίκος, 121/9.
Καλλιτάκης - Μερτικοπούλου Ι., 117/8.
Καλό Γουσταύος, 121/2.
Καλογήρου Δημ., 121/3.
Κουνενάκη Πέγκυ, 119/22.
Κωνσταντίνης Μωυσής, 121/28.

Λαμπρίας Τάκης, 120/17.
Λασκαράτος Ανδρέας, 118/22.
Levi Doro, 117/17.
Λεονταρίτης Γ.Α., 120/24.

Μάισης Μάριος, 119/14.
Μάρκου Δημ., 119/18.
Μαυριδερός Δημ., 120/18.
Μητροπολίτης (Ζιχνών & Νευροκοπίου) Σπυρίδων, 120/12.

Μητσακάκης Νίκος, 117/12.
Morin Edgar, 121/28.
Μουστάκης Γεώργιος, 118/27.
Μωυσής Ασέρ, 120/3.
Μωυσής Δαβίδ, 118/9.
Μωυσής Εσδράς, 119/8.

Νικολακάκης Μίνως, 117/9.

Παπανδρόπουλος Αθανάσιος, 118/29.

Ραζις - Γιαλατάτος Γεράσιμος, 118/25.
Rosa (la) Vincenzo, 117/17.

Σακκέτος Α., 120/12.
Sheridan Michael, 117/2.
Σιακκής Ιωσήφ, 120/20.
Σπανάκης Στέργιος, 117/8, 121/15.

Τριάρχης Φ., 120/12.

Χάρης Πέτρος, 121/19.
Χατζόπουλος Γιάννης, 118/28.
Χεκίμογλου Ευ., 120/13.
Χρήστου Π., 119/5.
Χριστόπουλος Παν., 117/3.

Vita (di) Donino, 117/17.

* Ο πρώτος αριθμός αναφέρεται στο τεύχος κι ο δεύτερος στη σελίδα του συγκεκριμένου τεύχους.

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Συρμελή 2 • 104 39 Αθήνα
Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο: Νισήμ Μαΐς Πρόεδρος του ΚΙΣ

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

ENGLISH SUMMARY

of the contents of Issue No 122

September - October 1992

✓ This summer's production of Verdi's *Nabucco* at the Athens festival provides an opportunity for an article by the well-known essayist Christos Malevitsis on the idea of the universality of God, which originated with the Jews. "The universality of God", he writes, "began with the troops of Nebuchadnezzar. They looted and demolished the temple of God, and banished His worshippers to a strange land. It was at the time that the temple moved into the souls of the Jews, who bore it like a portable homeland for the two thousand years of exile in which they wandered the earth".

✓ In a brief study, Mr A. Nar relates the history of the Jewish Community of Thessaloniki, which was the destination of many of the Jews who were expelled from Spain in 1492. Before the second World War the Jewish Community of Thessaloniki was among the most highly developed in Europe.

✓ A series of letters sent to the Central Board of Jewish Communities in Greece by residents of various parts of the country give personal reminiscences of the Jews who lived in Kastoria, Rhodes, Serres, Kavala, Patra, Xanthi and Thessaly. In most of these areas there have been no Jewish communities since the Second World War.

✓ Apart from the Holocaust, a series of restrictions of a moral, political and social nature were also inflicted on the Jews. The Fascist Italian government, for example, deprived the Jews of the Dodecanese of their sovereign human rights, which were restored by the British military administration when, in 1945, it abolished the anti-Jewish law.

✓ After almost 50 years, the Jews of Greece have erected a monument in *Zakynthos* in memory of the Bishop and Mayor at the time of the German Occupation who succeeded in saving the lives of the entire Jewish population of the Ionian island. The speakers at the unveiling ceremony referred to the heroic acts of the two island heroes, who were honoured by Yad Vashem in 1978 with the title "Righteous Among the Nations".

✓ Particulars about the engraver Rafail Moissis, who died in 1933 while still a student, have been sent in by Mrs. N. Natzari, who studied at university with him.

✓ The writer Chrissostomos Zissis tells of the heroic struggles of the Jews at Massada in 73 AD in an article entitled "The Tragic Sacrifice at the Fortress of Massada".

✓ An article republished from the newspaper "Vima" contains the evidence which proves that the *Protocols of the Elders of Zion* are a forgery.

✓ The last section of the issue contains readers' letters with historical information about the Jewish Community of Athens during the German Occupation, the number of Jews in Thessaloniki in the early 20th century and the commemorative gifts issued by a Jewish tobacco merchant in the mid-20th century in honour of Eleftherios Venizelos, Prime Minister of the day.

